

מסילת ישרים

ספר

מסילת ישרים

כולל כל ענייני מוסר ויראת ה'

חברו החכם הנעלם כמוהר"ר

משה חיים לוצאטו

נר"ו

(נוסח דפוס ראשון שנת ה'תק)

מסילת ישרים

2	הקדמת המו"ל	
4	הקדמת המחבר	
8	חובת אדם בעולם	א
13	ביאור מדת הזהירות	ב
15	ביאור חלקי הזהירות	ג
18	בדרך קניית הזהירות	ד
23	בביאור מפסידי הזהירות וההרחקה מהם	ה
26	ביאור מדת הזריזות	ו
29	ביאור חלקי הזריזות	ז
32	בדרך קניית הזריזות	ח
32	בביאור מפסידי הזריזות וההרחקה מהם	ט
34	בביאור מידת הנקיות	י
35	בפרטי מידת הנקיות	יא
48	בדרך קניית הנקיות	יב
49	ביאור מדת הפרישות	יג
51	בחלקי הפרישות	יד
52	בדרכי קניית הפרישות	טו
53	בביאור מדת הטהרה	טז
55	בדרכי קניית הטהרה	יז
56	ביאור מידת החסידות	יח
57	ביאור חלקי החסידות	יט
66	במשקל החסידות	כ
68	בדרכי קניית החסידות	כא
69	ביאור מדת הענוה	כב
72	בדרכי קניית הענוה	כג
74	ביאור יראת הטא	כד
76	בדרכי קניית היראה	כה
77	ביאור מדת הקדושה	כו
81	הערות סופיות	

הקדמת המו"ל

ספר זה ככל ספרי, שראיתי שלפעמים אפשר להוסיף ולהאיר לספר של קדמון ולא להפוך את זה לספר שלי, אלא להשאיר את זה של המחבר, ולהוסיף מקורות לדבריו, ולהוסיף איך הגדולי מוסר למדו דבריו, וזה לא כאילו שאני מכריע בדבריו אלא כמביא, וכל לומד יקח את הדברים איך שהוא ירצה, וזה נחלק לב' פירושים, א' הוא דברים השונים לכל נפש, לפעמים השלמת פסוק, או מאמר חז"ל, לפעמים תרגום ארמית לעברית, ורובו ציטוטים ופירושים מגדולי המוסר ז"ל, והוא הנקרא מאיר המסילה. חלק ב' היא ראשית המסילה, והוא ליקוט של דברי קדמונים שיתכן שהם מקור לדברי הרמח"ל וכמובן על הקורא להחליט.

עי' דחו"מ (ח"א רמט) כל מס"י מתחילתו ועד סופו בנוי על היסוד זה של ביעור הרע שלא ישאר שום שמץ כל דהו מהרע וכל המדרגות המנויות הן דרגא אחר דרגא

מסילת ישרים

בזיכוכך משמין רע, והמשכיל בספריו יראה שספר מס"י הוא ספר כולל מכל הספרים שחיבר ויתכן שספרים שלמים כלולים בשורות ספורות במס"י ולו היה כותב ספרו בלשון של קבלה היינו מחליטים כולנו שכל הספר ועניניו הם עניני קבלה גדלותו של המ"י להוריד הענינים וקרבן ללשונו עד שבלמדנו אותו אנו מדמים שיש לנו שייכות בזה ביכלתו [של הגר"ם] לחבר ספרי נודע ביהודה בלי שיעור אבל אין ביכלתו לחבר

אף דף אחד מספר מסילת ישרים (דחו"מ ח"א קט)

ע"י אור יחזקאל (אלול מב): טוב לראות דברי בעל המס"י שכל דבריו הם רוח הקודש ודבריו ברור מללו וחייבים הם לקרוע כל לב וכו'

ע"י אור יחזקאל (יראה ומוסר לח): נפלא לראות כמה אפשר להתעורר מדברי הלוצאטו יתכן ללמוד קטע מסוים פעמים רבות וכל פעם להתעורר תחילה ולמצוא הרגשים חדשים ופנינים יקרים בדבריו ובכל מלה אפשר לגלות ענינים רבים ועמוקים.

ע"י אור יחזקאל (תורה ודעת מג): למדתי קטע זה פעמים רבות אמנם כאשר האדם זוכה לסייעתא דשמיא מתעורר מחדש.

מסילת ישרים

הקדמת הרב המתבר זצ"ל

אמר המתבר, החיבור הזה לא חברתיו ללמד לבני האדם את אשר לא ידעו, אלא להזכירם את הידוע להם כבר ומפורסם אצלם פירסום גדול. כי לא תמצא ברוב דברי, אלא דברים שרוב בני האדם יודעים אותם ולא מסתפקים בהם כלל¹, אלא שכפי רוב פרסומם וכנגד מה שאמתתם גלויה לכל, כך ההעלם מהם מצוי מאד והשכחה רבה². על כן אין התועלת הנלקט מזה הספר יוצא מן הקריאה בו פעם אחת, כי כבר אפשר שלא ימצא הקורא בשכלו חדושים אחר קריאתו שלא היו בו לפני קריאתו אלא מעט, אבל התועלת יוצא מן החזרה עליו וההתמדה³. כי יזכרו לו הדברים האלה הנשכחים מבני האדם בטבע⁴, וישים אל לבו חובתו אשר הוא מתעלם ממנה.

ותראה, אם תתבונן בהוה ברוב העולם, כי רוב אנשי השכל המהיר והפקחים החריפים ישימו רוב התבוננם והסתכלותם בדיקות החכמות ועומק העיונים, איש איש כפי נטית שכלו וחשקו הטבעי. כי יש שיטרחו מאד במחקר הבריאה והטבע, ואחרים יתנו כל עיונם לתכונה ולהנדסה, ואחרים למלאכות. ואחרים יכנסו יותר אל הקדש, דהיינו, למוד התורה הקדושה. מהם בפלפולי ההלכות, מהם במדרשים, מהם בפסקי הדינים. אך מעטים יהיו מן המין הזה אשר יקבעו עיון ולמוד על עניני שלמות העבודה, על האהבה, על היראה, על הדבקות¹, ועל כל שאר חלקי החסידות². ולא מפני שאין דברים אלה עקרים אצלם, כי אם תשאל להם, כל אחד יאמר שזהו העיקר הגדול. ושלא ידומה חכם, שיהיה חכם באמת, שלא יתבררו אצלו כל הדברים האלה. אך מה שלא ירבו לעיין עליו הוא מפני רוב פרסום הדברים ופשיטותם אצלם שלא יראה להם צורך להוציא בעיונם זמן רב. ולא ישאר לימוד הדברים האלה וקריאת הספרים מזה המין, כי אם אצל אותם שאין שכלם כל כך דק וקרוב להיות גס³, שאלה תראה אותם שוקדים על כל זה ולא יזווו ממנו, עד שלפי המנהג הנוהג בעולם כשתראה אחד מתחסד לא תוכל לימנע מלחשוד אותו לגם השכל.

- מאיר המסילה -

¹ היינו ג' המדות השרשיות חסד הוא אהבה (תיקו"ז ו ע"א), גבורה היא יראה (שם ו ע"ב), ודבקות היא ת"ת (עי' זהר ח"א קיב ע"ב).

² עי' שערי קדושה (ח"א ש"ג): כל זמן שלא קיים תר"ג מצות נקרא צדיק שאינו גמור, וכו' וכאשר יקיים כולם אלא שעדיין לא נקנו בו גם כן כל המדות טובות בטבע גמור עד שקיים התר"ג מצות בשמחה מאהבה בלי גרוי יצר הרע כלל יען נזדכך החומר לגמרי, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קט כא) ולבי חלל בקרבי, גם אמר (שם קלא א) ה' לא גבה לבי וגו' נפשי כגמול עלי אמו, יראה כאלו הוטבעו בו כל המדות משיצא מרחם אמו. הנה זה נקרא חסיד גמור, כי כן דוד המלך ע"ה להיותו מוטבע בטבע במדות טובות, ובקיום המצות קרא עצמו חסיד כמו שאמר (שם פו ב) שמרה נפשי כי חסיד אני.

עי' זהר ח"ג קמה ע"א: תאנא כל אדם שיש בו חסידות נקרא מלאך יי' צבאות ה"ד (&) כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך יי' צבאות הוא מפני מה זכה כהן להקרא מלאך יי' צבאות אמר ר' יהודה מה מלאך יי' צבאות כהן למעלה אף כהן מלאך יי' צבאות למטה ומאן הוא מלאך יי' צבאות למעלה (&) זה מיכ"ל אל השר הגדול דאתי מחסד של מעלה והוא כהן גדול של מעלה כביכול כהן גדול דלתתא אקרי מלאך יי' צבאות משום דאתי מסטרא דחסד.

תרגום: למדנו כל אדם שיש בו חסידות נקרא מלאך ה' צבאות, זהו שכתוב "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא". למה זכה כהן להקרא מלאך ה' צבאות, אמר רבי יהודה, מה מלאך ה' צבאות כהן למעלה, אף כהן מלאך ה' צבאות למטה, ומיהו מלאך ה' צבאות למעלה, זה מיכ"ל השר הגדול שבא מחסד של מעלה, והוא כהן גדול של מעלה. כביכול כהן גדול שלמטה נקרא מלאך ה' צבאות, משום שבא מצד החסד.

וכידוע חסד שורש לכל המידות.

³ עי' דרך חיים למהר"ל (אבות פ"ב מ"ה): מי שאין בו השכל שהיא התורה אין בו יראת שמים מצד שהוא חסר השכל שהיא התורה, שעל ידי השכל יש בו יראת שמים, ואם אין בו השכל אין כאן יראה כמו שאמרו אם אין חכמה אין יראה, ומצד שאין אל האדם מעלת השכל הוא בעל חומר

מסילת ישרים

ואולם תולדות המנהג הזה רעות מאד לחכמים ולבלתי חכמים, כי גורם שמאלה ומאלה יחסר החסידות האמיתי ויהיה יקר מאד למצוא אותו בעולם. כי יחסר מן החכמים למיעוט עיונם בו, ויחסר מן הבלתי חכמים למיעוט השגתם אותו, עד שידמו רוב בני האדם שהחסידות תלוי באמירת מזמורים הרבה ווידויים ארוכים מאד, צומות קשים, וטבילות קרה ושלג, כולם דברים אשר אין השכל נח בהם ואין הדעת שוקמה.

והחסידות האמיתי הנרצה והנחמד, רחוק מציור שכלנו. כי זה דבר פשוט, מילתא דלא רמיא עליה דאינש, לאו אדעתיה (שבועות מב ע"א)⁴, ואף על פי שכבר קבועים בלב כל האדם הישר התחלותיו ויסודותיו, אם לא יעסוק בהם, יראה פרטיו ולא יכירם, יעבור עליהם ולא ירגיש בהם. ראה כי אין דברי החסידות ועניני היראה והאהבה וטהרת הלב דברים מוטבעים באדם עד שלא יצטרכו אמצעים לקנותם, אלא ימצאו אותם בני האדם בעצמם כמו שימצאו כל תנועותיהם הטבעיות, כשינה והקיצה, הרעב והשבע, וכל שאר התנועות החקוקות בטבענו, אלא ודאי שצריכים הם לאמצעים ולתחבולות לקנות אותם, ולא יבצרו גם כן מפסידים להם שירחיקום מן האדם, ולא יחסרו דרכים להרחיק מפסידיהם. אם כן אפוא, איך לא יצטרך להוציא זמן על העיון הזה לדעת אמיתת הדברים ולדעת הדרך לקנותם ולקיים. מאין תבוא החכמה הזאת בלב האדם אם לא יבקשנה⁵.

וכיון שכבר התאמת אצל כל חכם צורך תמימות העבודה וחובת טהרתה ונקיונה⁶, שזולת אלה אינה נרצית ודאי כלל, אלא נמאסת ומתועבת, כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות הוא מבין (דה"י א' כח ט)⁸⁷, מה נענה ביום תוכחה אם התרשלנו מן העיון הזה, והנחנו דבר שהוא כל כך מוטל עלינו שהוא עיקר מה ה' אלהינו שואל מעמנו⁹. היתכן שייגע ויעמול שכלנו בחקירות אשר לא נתחייבנו בהם, בפלפולים אשר לא יצא לנו

גס לכך אינו חסיד לעשות הטוב שהוא לפניו משורת הדין רק מצד הפשיטות מן החומר, וכל אשר הוא נוטה אל החמרי יותר אין בו טוב.

⁴ תרגום: דבר שלא מוטל על אדם לא חושב עליו.

⁵ ע"י משלי (ב ד-ה): אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ידוד ודעת אלהים תמצא. בהגר"א: דעת אלהים תמצא, הדעת של מלאכים, כלומר השגת המלאכים, והוא סוד הנהגת עוה"ז בסוד כבוד אלקים הסתר דבר, כבוד מלכים חקור דבר, והוא מעשה בראשית ומעשה מרכבה.

⁶ ע"י זהר חדש (יט ע"א): א"ר אבא אר"י בשם רב הונא, לפני ולפנים הוא דוגמתו של ג"ע. וכשנכנס הכהן לשם, נכנס בנשמה, ולא בגוף. באימה, ביראה, ברתת, בזיע, בנקיות, בטהרה.

⁷ ז"ל הפסוק: ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין אם תדרשנו ימצא לך ואם תעזבנו יזניחך לעד.

⁸ ע"י שערי קדושה (ח"א ש"ו): בני יהיו רעיוניך נכונים בתכלית הכונה ובשמחה בעת שתתפלל להקימה ולגמול חסד עם קונך, ולא לצורך שאלותיך כי הלא אינם רק להראות לפניו כעבד שאין לו חיים אלא מאדונו, ואם תקראנו באמת יהיה קרוב גם הוא אליך כמו שכתוב (תהילים קמ"ה י"א) קרוב ה' לכל קוראיו וגו'. וכתוב (דברי הימים א' כ"ח ט) כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות הוא מבין ויודע חוסי בו אם תדרשנו ימצא לך.

⁹ מלה"פ (דברים י יב): ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אתו ולעבד את ידוד אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך. ע"י שערי קדושה (חלק א' שער ב): והנה ענין המדות הן מוטבעות באדם בנפש השפלה הנקראת יסודית הכלולה מארבע בחינות, הדומם והצומחת והבהמית והמדברת. כי גם הן מורכבות מטוב ורע, והנה בנפש הזו תלויות המדות הטובות והרעות והן כסא ויסוד ושורש אל הנפש העליונה השכלית אשר בה תלויין תר"ג מצות התורה כנזכר לעיל בשער ראשון. ולפיכך אין המדות מכלל התר"ג מצות, ואמנם הן הכנות עקריות אל תר"ג המצות בקיומן או בביטולם, יען כי אין כח בנפש השכלית לקיים המצות על ידי תר"ג איברי הגוף אלא באמצעות נפש היסודית המחוברת אל הגוף עצמו בסוד (ויקרא יז יד) כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא, ולפיכך ענין המדות הרעות קשים מן העברות עצמן מאד מאד.

מסילת ישרים

שום פרי מהם ודינים אשר אינם שייכים לנו, ומה שהייבים אנו לבוראנו חובה רבה, נעזבהו להרגל ונניחיהו למצות אנשים מלומדה¹⁰.

אם לא נסתכלנו ולא עיינו מה היא היראה האמיתית ומה ענפיה, איך נקנה אותה ואיך נמלט מן ההבל העולמי המשכה אותה מלבנו. הלא תשכה ותלך אע"פ שידענו חובתה.

האהבה, כמו כן, אם לא נשתדל לקבוע אותה בלבבנו בכח כל האמצעים המגיעים אותנו לזה, איך נמצאה בנו.

מאין יבוא הדבקות וההתלהטות בנפשותינו עמו יתברך ועם תורתו אם לא נשעה אל גדולתו ואל רוממותו אשר יוליד בלבנו הדביקות הזו.

איך תטהר מחשבותינו אם לא נשתדל לנקותה מן המומין שמטיל בה הטבע הגופני.

והמדות כולם הצריכות כמו כן תיקון והישרה. מי יישרם ומי יתקנם אם לא נשים לב עליהם ולא נדקדק בדבר דקדוק גדול.

הלא אם עיינו על הדבר עיון אמיתי, היינו מוצאים אותו על אמיתו ומטיבים לעצמנו, ומלמדים אותו לאחרים ומטיבים להם גם כן. הוא מה שאמר שלמה (משלי ב ד) אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה'¹¹. אינו אומר אז תבין פילוסופיה, אז תבין תכונה, אז תבין רפואה, אז תבין דינים, אז תבין הלכות, אלא אז תבין יראת ה'. הרי לך, שלהבין היראה צריך לבקש אותה ככסף ולחפש אותה כמטמונים. הרי איפוא במה שמלומד לנו מאבותינו ובמה שמפורסם אצל כל בן דעת דרך כלל, און, הנמצא זמן לכל שאר חלקי העיון ולעיון הזה לא יהיה זמן. למה לא יקבע אדם לעצמו עתים לפחות להסתכלות הזו, אם מוכרח הוא בשארית זמנו לפנות אל עיונים או אל עסקים אחרים.

והנה הכתוב אומר (איוב כח כח) הן יראת אדני היא חכמה, ואמרו רבותינו ז"ל (שבת לא ע"ב) "הן" אחת, שכן בלשון יוני קורין ל"אחת" הן¹². הרי שהיראה היא חכמה,

- מאיר המסילה -

¹⁰ מלה"פ: ישעיה (כט יג) ויאמר אדני יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבודוני ולבו רחוק ממני ותהי יראתם אתי מצות אנשים מלמדה.

¹¹ עי' מדרש משלי (פרשה ב): אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה. אמר ריש לקיש, אם אין אדם הולך אחר ד"ת, הם אינן הולכין אחריו. משל לאדם שיש לו פרקמטיאות, אם אין אדם הולך אחריהן אינן באים אחריו. לפיכך אמר שלמה, אם תבקשנה ככסף וגו', אלו דברי תורה שהן מחפשיין ויורדין עד התהום. כך, אם אדם מחפש אחריהן ימצאם, שלכך נאמר, ודעת אלהים תמצא. דאמר ר' ירמיה, והלא כבר נאמר (דניאל ד, כב) ולמן די יצבא יתננה. אם צבא בדברי תורה, הקב"ה נותנה לו. דכתיב, כי ה' יתן חכמה וגו'.

¹² עי' זר"ח יז ע"ב: דא"ר יוסי א"ר חייא כד ברא קב"ה לבר נש אסקיה קמיה בדיוקניה והוא יתיב ואתרי ביה וא"ל אנא עביד לך בגיני למהו את שולטנא ומלכא על כולא בגיני אנא לעילא ואנת לתתא.

ועוד אנא יהיב בך נשמתא למנדע סוכלתנו וחכמתא מה דלית כן לשאר בריין הוי זהיר לאסתכלא ביקרי הוי זהיר למעבד פיקודי ובר מני לא יהוא שולטנא יקירא כוותך. ומנ"ל דאתריה ביה ואזהיר ליה ע"ד הה"ד ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסוד מרע בינה כלומר כשתחול יראתי עליך אז תשיג חכמה שהיא למעלה על הכל כד חמא אדם דהוא שלטנא יקירא על כולא אינשי פיקודא דמאריה ולא עבד מה דאתפקד.

תרגום: שאמר רבי יוסי אמר רבי חייא כשברא הקדוש ברוך הוא את האדם העלה אותו לפניו בדמותו והוא ישב והתרה בו ואמר לו אני עושה אותך בשבילי שתהיה אתה שליט ומלך על הכל בשבילי אני למעלה ואתה למטה

ועוד אני נותן בך נשמה לדעת השכל וחכמה מה שאין כן לשאר הבריות תהיה זהיר להסתכל בכבודי תהיה זהיר לעשות מצוותי וחופ ממני לא יהיה שליט ונכבד כמותך ומנין לנו שהזהיר אותו והזהיר אותו על כך זהו נאמר (איוב כח) ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסוד מרע בינה כלומר כשתחול יראתי עליך אז תשיג חכמה שהיא למעלה מן הכל כשראה

מסילת ישרים

והיא לבדה חכמה". וודאי שאין נקרא חכמה מה שאין בו עיון. אך האמת היא, כי עיון גדול צריך על כל הדברים האלה לדעת אותם באמת, ולא על צד הדמיון והסברה הכוזבת², כל שכן לקנות אותם ולהשיגם³.

ומי שיתבונן בם יראה שאין החסידות תלוי באותם הדברים שיחשבו המתחסדים הטפשים, אלא בדברי שלמות אמיתי וחכמה רבה, הוא מה שמשא רבנו עליו השלום מלמדנו באמרו (דברים י ב), ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך, כי אם ליראה את ה' אלקיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך, לשמור את מצות ה' ואת חקתיו. כאן כלל כל חלקי שלמות העבודה⁴ הנרציית לשמו יתברך, והם: היראה, ההליכה בדרכיו, האהבה, שלמות הלב, ושמירת כל המצות. היראה, היא יראת רוממותו יתברך שיירא מלפניו כמו שיירא מלפני מלך גדול ונורא, ויבוש מגדולתו על כל תנועה שהוא בא להתנווע, כל שכן בדברו לפניו בתפלה או בעסקו בתורתו.

ההליכה בדרכיו כולל כל ענין יושר המדות ותקונם. והוא מה שביארו ז"ל (שבת קלג ע"ב), מה הוא רחום אף אתה רחום וכו'. וכלל כל זה שינהג האדם כל מדותיו וכל מיני פעולותיו על פי היושר והמוסר. וכללו חכמינו ז"ל (אבות פ"ב מ"א), כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, דהיינו כל ההולך אל תכלית ההטבה האמיתית, דהיינו, שתולדתה חזוק התורה ותקון אהוות המדינות.

האהבה, שיהיה נקבע בלב האדם אהבה אליו יתברך עד שתתעורר נפשו לעשות נחת רוח לפניו, כמו שלבו מתעורר לעשות נחת רוח לאביו ולאמו, ויצטער אם חסר זה מצדו או מאחרים, ויקנא על זה וישמח שמחה רבה בעשותו דבר מזה. שלמות הלב, הוא שתהיה העבודה לפניו יתברך בטוהר הכוונה, דהיינו, לתכלית עבודתו בלבד ולא לשום פנייה אחרת. ונכלל בזה שיהיה שלם בעבודה ולא כפוסת על שתי הסעיפים או כעושה מצות אנשים מלומדה, אלא שיהיה כל לבו נתון לזה. שמירת כל המצות, כמשמעו, דהיינו שמירת כל המצות כלן בכל דקדוקיהן ותנאיהן.

והנה כל אלה כללים צריכים פירוש גדול, ומצאתי לחכמינו ז"ל שכללו החלקים האלה בסדר וחילוק אחר יותר פרטי ומסודר לפי ההדרגה המצטרפת בהם לקנות אותם על נכון, והוא מה שאמרו בברייתא, הובאה במקומות שונים בש"ס ואחד מהם בפרק לפני אידיהן (דף כ ע"ב), זה לשונו, מכאן אמר רבי פינחס בן יאיר, תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת השא, יראת השא מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי רוח הקדש, רוח הקדש מביאה לידי תחית המתים.

והנה על פי הברייתא הזאת הסכמתי לחבר חבורי זה ללמד לעצמי ולהזכיר לאחרים תנאי העבודה השלמה למדרגותיהם. ואבאר בכל אחד מהם עניניו וחלקיו או פרטיו, הדרך לקנות אותו ומה הם מפסידיו, והדרך לישמר מהם. כי אקרא בו אני וכל מי שימצא בו נחת, למען נלמד ליראה את ה' אלקינו ולא תשכח ממנו חובתנו לפניו, ואשר חמרות הטבע משתדל להסיר מלבנו, הקריאה וההסתכלות יעלה על זכרוננו ויעירנו אל המצוה עלינו, וה' יהיה בכסלנו וישמור רגלנו מלכד. ותתקיים בנו בקשת המשורר האהוב

אדם שהוא שליט ונכבד על הכל שכח את מצות רבונו ולא עשה מה שנצטווה.

מסילת ישרים

לאלקיו (תהלים פו &), הורני ה' דרכך אהלך באמתך יחד לבבי ליראה שמך, אמן בן יהי רצון.

פרק א – בבאור כלל חובת האדם בעולמו

יסוד החסידות¹⁰ ושרש העבודה¹¹ התמימה הוא שיתברר ויתאמת¹² אצל האדם מה חובתו בעולמו¹³ ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו¹⁴. והנה מה שהורונו חכמינו זכרונם לברכה הוא, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה'¹³ ולהנות מזיו שכינתו¹⁴, שזהו התענוג האמיתי והעידון הגדול מכל העידונים שיכולים להמצא. ומקום העידון הזה באמת הוא העולם הבא¹⁵, כי הוא הנברא בהכנה המצטרפת לדבר הזה¹⁶. אך הדרך כדי להגיע אל מחוז הפצנו זה, הוא זה העולם¹⁷. והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (אבות פ"ד &) העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא¹⁸. והאמצעים המגיעים את האדם לתכלית הזה, הם המצוות אשר צונו עליהן האל יתברך שמו. ומקום עשיית המצוות הוא רק העולם הזה. על כן הושם האדם בזה העולם בתחלה כדי שעל ידי האמצעים האלה המזדמנים לו כאן יוכל להגיע אל המקום אשר הוכן לו¹⁹, שהוא העולם

- מאיר המסילה -

¹³ מלה"פ ישעיה נח יד. ועי' זהר ח"א כו ע"א: ומיד דיפקון ישראל מן גלותא עמא קדישא לחוד מיד נהר דהוה חרב ויבש אתמר ביה (בראשית ב י) ונהר יוצא מעדן דא ו' להשקות את הגן ונהר דא עמודא דאמצעיתא יוצא מעדן דא אמא עלאה להשקות את הגן דא שכינתא תתאה דבהווא זמנא אתמר במשה ובישראל (שם נח יד) אז תתענג על יהוה בענג דאיהו ע' עדן נ' נהר ג' גן ואתקיים קרא (שמות טו א) אז ישיר משה וגו' שר לא נאמר אלא ישיר ואתהפך לערב רב ענ"ג לנג"ע ולאומין דעלמא עעכו"ם כגוונא דפרעה ומצראי דפרח בהון שחין אבעבועות אבל לישראל יהא ענ"ג.

תרגום: ומיד כשיצאו ישראל מהגלות, העם הקדוש לחוד, מיד נהר שהיה חרב ויבש נאמר בו "ונהר יוצא מעדן", זה ו', "להשקות את הגן". "ונהר" זה העמוד האמצעי. "יוצא מעדן" זו אמא העליונה. "להשקות את הגן" זו שכינה תחתונה, שבאותו זמן נאמר במשה ובישראל "אז תתענג על ה'", בענג, שהוא ע' עדן, נ' נהר, ג' גן. ויתקיים הכתוב "אז ישיר משה וגו'", שר לא נאמר אלא "ישיר", ויתהפך לערב רב ענ"ג לנג"ע ולאומות העולם עובדי עכו"ם, כמו שפרעה והמצרים שפרח בהם שחין אבעבועות, אבל לישראל יהיה ענ"ג.

¹⁴ עי' ע"ח שער הכללים פרק ראשון: כשעלה ברצונו יתברך שמו לברוא את העולם כדי להיטיב לברואיו, ויכירו גדולתו ויזכו להיות מרכבה למעלה להדבק בו ית'.

עי' ע"ח שער ו פרק ח: מטבע החסד והרחמים הוא להיות מטיבים בעולם. אמנם עי' ביאורים של הלש"ו שלומד את הע"ח ש"א פ"א שתכלית בריאת העולם היא גילוי שמותיו, וזה מתקיים על ידי השפע של תענוג לצדיקים.

עי' ברכות יז ע"א: מרגלא בפומיה דרב [לא כעולם הזה העולם הבא] העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות אלא צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה שנאמר ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו. ועי' שבת ל ע"א: שמחים [חזרו מקבלת התורה] שנהנו מזיו השכינה.

עי' זהר ח"א קלז ע"א: החזרת הנשמה לגוף בשנת הארבעים שהמתנה לו בארץ ישראל הדא הוא דכתיב ויהי יצחק בן ארבעים שנה (בראשית כה כ) שהמתין לגוף בקחתו את רבקה בהכנסתה בגוף המזומן לו באותה שעה בהכנסתה בו אין תאוותם וכסופם אלא ליהנות מזיו השכינה וליזון מזיוה הדא הוא דכתיב (שיר א ב) ישקני מנשיקות פיהו אמר רבי אבא ישקני יפרנסני שאין פרנסתן אלא ליהנות וליזון מזיוה של מעלה אמר רבי יוסי סופיה דקרא מוכח דכתיב (שם) כי טובים דודיק מין:

תרגום: החזרת הנשמה לגוף בשנת הארבעים שהמתנה לו בארץ ישראל. זהו שכתוב "ויהי יצחק בן ארבעים שנה", שהמתין לגוף. "בקחתו את רבקה", בהכנסתה בגוף המזומן לו, באותה שעה בהכנסתה בו, אין תאוותם וכסופם אלא להנות מזיו השכינה ולזון מזיוה. זהו שכתוב "ישקני מנשיקות פיהו". אמר רבי אבא, "ישקני", יפרנסני. שאין פרנסתם אלא להנות ולזון מזיוה של מעלה. אמר רבי יוסי, סוף הפסוק מוכיח, שכתוב "כי טובים דודיק מין".

מסילת ישרים

הבא, לרוות שם בטוב אשר קנה לו¹⁵ על ידי אמצעים אלה. והוא מה שאמרו, זכרונם לברכה (עירובין כב ע"א), היום לעשותם ומחר לקבל שכרם.

וכשתסתכל בדבר תראה כי השלמות האמיתי הוא רק הדביקות בו יתברך¹⁶, והוא מה שהיה דוד המלך אומר (תהלים עג &), ואני קרבת אלקים לי טוב¹⁷. ואומר (שם כז), אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי ונ¹⁸, כי רק זה הוא הטוב, וכל זולת זה שיחשבוהו בני האדם לטוב, אינו אלא הבל ושוא נתעה. אמנם לכשיזכה האדם לטובה הזאת, ראוי שיעמול ראשונה וישתדל ביגיעו לקנותה, והיינו שישתדל לידבק בו יתברך בכח מעשים שתולדתם זה הענין והם הם המצוות¹⁹.

והנה שָׁמוּ הקדוש ברוך הוא לאדם במקום שרבים בו המרחיקים אותו ממנו יתברך²⁰, והם הם התאוות החמריות אשר אם ימשך אחריהן, הנה הוא מתרחק והולך מן הטוב האמיתי. ונמצא שהוא מושם באמת בתוך המלחמה החזקה²¹, כי כל עניני העולם בין

- מאיר המסילה -

¹⁵ עי' פירוש הרמ"ק לספר יצירה (פרק ו משנה ה), ומשתי כחות אלו שהם טוב ורע מורכב האדם שמשם יצר הרע ויצר הטוב. והנה המלאכים הם יצר הטוב כולם ואין להם בחינת הרע כלל, ולכן אין להם שכר בעמלם. והבהמות כולם יצר הרע ולהם אין בחינת הטוב, וכו'. אמנם בני אדם יש להם יצר הרע ויצ"ט שהם נשכרים ונענשים. וזה טעם אל בריאת הרע, כי טוב מבחין את הרע, כי על ידי היות באדם טוב ורע והוא עוזב הטוב ורודף אחר הרע הוא בעל עונש. וכן הצדיק, רע מבחין את הטוב, שיש בו יצר הרע ויצ"ט ועוזב הרע ורודף אחר הטוב הוא בעל שכר, וגדולה מעלתו ממלאכי השרת. אם כן זהו טעם שברא הקב"ה הרע שהוא משלים הטוב ומעלהו למעלה מהמלאכים, וכו'. ועי' עוד פרדס רמונים (שער כה פרק ג). ועי' ליקוטי תורה (פרשת האזינו): רצה הקב"ה לברוא אדה"ר ביצה"ר כדי שיאכל שלו ובמה שייגע ויכניע היצה"ר, כי כל דרכיו משפט ואינו רוצה שיתענג ויתהנה האדם בג"ע בחנם כאשר הנשמה הית' אוכלת תחלה קודם בואה לעה"ז משולחן אבי' דרך צדקה ומתנה אלא רצה הקב"ה שתבא בעה"ז ותסגל מצות ומעש"ט ואז תתענג על ה' בשכר מעשיה ולא בחנם, נמצא להיות כי כל דרכיו משפט הוצרך להיות באדם שני יצרים יצה"ר ויצ"ט ואם יחטא ביצה"ר הוצרך להיות בשמו דין ורחמים שהוא הנגלה והנסתר כדי להפרע ממנו ברשעתו.

¹⁶ עי' שערי קדושה (חלק א שער א): וכמו שלבוש גוף האדם יעשהו האומן בתבנית איברי הגוף כן עשה הוא יתברך את הגוף שהוא לבוש הנפש בתבנית דיוקן הנפש ברמ"ח אברים ולהם שס"ה גידים המקשרים את האברים, ולהמשיך על ידם הדם והחיות מאבר אל אבר כדמיון צנורות, ואחר יצירת הגוף נפח בו נפש חיה כלולה מרמ"ח איברים רוחנים ושס"ה גידים, ויתלבשו תוך רמ"ח איברים ושס"ה גידים, של הגוף ואז פועלים איברי הנפש פעולתן על ידי הכלים שהם איברי הגוף כגרון ביד החוצב בו, והראיה לזה כי לא יפעלו איברי הגוף פעולתם אלא בעוד הנפש בהם עין רואה ואוזן שומעת וכו', ובהסתלק הנפש חשכו הרואות בארובות ונתבטלו כל החושים מרמ"ח אברים, ע"כ. היינו שהמקיים מצוה משלים האיבר הרוחני, והמבטל מצוה יחסר לו איבר הרוחני והוא בעל מום, היינו שקיום התורה והמצוות משלימים את נשמתו של האדם ועי"כ דבק בהקב"ה.

¹⁷ עי' ז"ח (כט ע"א): פתח ההוא יודאי ואמר ואני קרבת אלקים לי טוב וגו' ת"ח כד ב"נ אתקריב לאורייתא דאקרי טוב דכתיב טוב לי תורת פיך כדין אתקריב לקב"ה דאקרי טוב דכתיב טוב ה' לכל וכדין אתקריב למהוי זכאה כמד"א אמרו צדיק כי טוב וכד איהו זכאה שכינתא שריא עליה ואוליפת ליה רזין עילאין באורייתא בגין דשכינתא לא אזדווגא אלא בטוב דהא צדיק וצדק כחדא אזלין

תרגום: פתח אותו היהודי ואמר (שם עג) ואני קרבת אלהים לי טוב וגו' בא וראה כשבן אדם מתקרב לתורה שנקראת טוב נאמר (שם קיט) טוב לי תורת פיך אזי מתקרב לקדוש ברוך הוא שנקרא טוב נאמר (שם קמה) טוב ה' לכל ואז מתקרב להיות צדיק כמו שנאמר (ישעיה ג) אמרו צדיק כי טוב וכשהוא צדיק שכינה שורה עליו ומלמדת אותו סודות עליונים בתורה משום שאין מתחברת שכינה אלא עם טוב שהרי צדיק וצדק הולכים יחד

¹⁸ עי' שער הגלגולים (הקדמה כב): והנה הצדיקים גמורים כדוד המלך ע"ה ודניאל, הוצרכו להתבשר מאתו יתברך, שינוחו בעה"ב ולא יצטרכו לעונשים ולגלגולים האלה, וכמ"ש דוד המלך ע"ה לולי האמנתי לראות בטוב ה' בארץ החיים וגו'. וכתוב אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי וגו'. ונתבשר ע"י אביגיל הנבואה, באמרה והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים וגו'.

¹⁹ עי' לעיל הערה 15.

מסילת ישרים

למוב בין למוטב הנה הם נסיונות לאדם¹⁸, העוני מצד אחד והעושר מצד אחד כענין שאמר שלמה (משלי ל ט), פן אשבע וכחשתי ואמרת מי ה', ופן אורש וגנבתי וכו'. השלוח מצד אחד והיסורין מצד אחד, עד שנמצאת המלחמה אליו פנים ואחור¹⁹. ואם יהיה לבן חיל וינצח²⁰ המלחמה מכל הצדדין²¹, הוא יהיה האדם השלם אשר יזכה לידבק בבוראו²², ויצא מן הפרוזדור הזה ויכנס במרקלין לאור באור החיים. וכפי השיעור אשר כבש את יצרו ותאוותיו ונתרחק מן המרחיקים אותו מהטוב ונשתדל לדבק בו, כן ישיגהו וישמח בו²³.

ואם תעמיק עוד בענין תראה כי העולם נברא לשימוש האדם²⁴. אמנם הנה הוא עומד בשיקול גדול, כי אם האדם נמשך אחר העולם ומתרחק מבוראו, הנה הוא מתקלקל, ומקלקל העולם עמו²⁵. ואם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבודת בוראו²⁶, הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו²⁷. כי הנה עילוי גדול הוא לבריות²⁸ כולם בהיותם משמשי האדם השלם המקודש בקדושתו יתברך, והוא כענין מה שאמרו חכמינו זכרונם לברכה בענין האור שגנזו הקדוש ברוך הוא לצדיקים וזה לשונם (חגיגה יב ע"א), כיון שראה הקדוש ברוך הוא אור שגנזו לצדיקים, שמח²⁹, שנאמר (משלי יג ט) אור צדיקים ישמח³⁰. ובענין אבני המקום שלקח יעקב ושם מראשותיו אמרו (חולין צב ע"ב &), אמר רבי יצחק, מלמד שנתקבצו כולן למקום אחד והיתה כל אחת אומרת, עלי יניח צדיק ראשו³¹.

- מאיר המסילה -

²⁰ ז"ל הגמרא: רבי אלעזר אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו כיון שנסתכל הקדוש ברוך הוא בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים עמד וגנזו מהן שנאמר וימנע מרשעים אורם ולמי גנזו לצדיקים לעתיד לבא שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב ואין טוב אלא צדיק שנאמר אמרו צדיק כי טוב כיון שראה אור שגנזו לצדיקים שמח שנאמר אור צדיקים ישמח.

²¹ עי' עמק המלך (ש"א פ"ג): הדין הראשון בא מן כח גבול האותיות. שנעשו מהרושם שהיה א"ס ב"ה מקמץ ומצמצם לנקודות, ומהנקודות נעשו האותיות, וזהו סוד הפסוק, 'אור צדיקים ישמח' [משלי י"ג ט], ונאמר, 'הי כבוד ה' לעולם' [תהילים ק"ד ל"א], שיכירו גדולתו וכבודו, ישמח ה' במעשיו.

²² עי' חדושי אגדות למהר"ל (ח"ד עמוד קו) דבר זה דבר מופלא בענין האבנים, מצד שיעקב הוא מאחד את כל ישראל ועל ידו הם גוי אחד בארץ, שעל ידו נקראו ישראל והם עם אחד, וזה מורה כי יעקב ראוי לאחדות. ודבר זה מצד מעלת יעקב אשר היה נבדל מן הגשמי, וכל דבר שהוא נבדל הוא אחד. ולפיכך ישראל שהם עם אחד בלתי מחולקים אינם אחודים רק מצד שיצאו מן יעקב, ולפיכך נקראו על שמו שהוא אחד. ועוד מצד כי יעקב בפרט [מיוחד] לאחד ולקשר הכל, כי אברהם הוא האב הראשון ויצחק הוא האב השני ויעקב השלישי, ואין הראשון גם השני מיוחד לאחד ולקשר הכל רק השלישי, כי הוא מכריע בין השנים המחולקים והוא מכריע ביניהם ומאחד את המחולקים. לכך יעקב בפרט הוא מאחד ישראל לעם אחד, לכך נקראו על שמו ישראל. וכאשר בלילה ההוא הגיע יעקב אל מעלתו הגדולה הזאת, ולפיכך אמר כל אחד עלי יניח צדיק את ראשו, כי כל אחד מצורף אל אותו שהוא אחד שהרי הוא מאחד הכל אליו ולכך אמר כל אחד [עלי] יניח צדיק את ראשו, ולכך כולם נעשו אחד. וכמו שכל ישראל מצטרפים אל יעקב שנקרא ראשית כאשר כולם אחד לגמרי, היה מריבה [ביניהם] שכל אחד אמר עלי יניח צדיק את ראשו, כי מצד שכלם שייכים אליו ולא היחיד בלבד היה אומר כל אחד עלי יניח צדיק את ראשו, ולפיכך מסיק רבי יצחק שכולם נבלעו באחד שהם מצטרפים אל הדבר שהוא אחד, כי ישראל הם אחד ומצד הזה מצטרפים כולם אל יעקב מצד כי ישראל הם עם אחד לכך נבלעו באחד ובצד הזה מצטרפים אליו:

כלל הדבר כי יעקב היה מעלתו ומדריגתו שהוא נבדל מן הגשמי, ודבר כזה לא יתואר אליו שום חלוק כי הנבדל לא יתכן בו חלוק והחלוק הוא לגשמי. ולפיכך לא יצטרף ולא יתקשר בו דבר רבוי שאיך יתקשר רבוי באחדות אם לא שהם אחד מצד עצמם, ולפיכך אמר כאשר היו האבנים תחת מראשותיו כל אחד אמר עלי יניח צדיק ראשו בעבור כי הכל מצטרף אל יעקב אביהם והם הכל מצטרף אליו, לכך כל אחד אמר עלי יניח צדיק את ראשו, כי הראש שבו השכל הוא אחד. וראוי שיהיה הראש אחד, כי הוא נושא אל הנשמה שהוא אחת בלתי מחולק. וכל אחד אמר עלי יניח צדיק את ראשו, ולפיכך היה כאן מריבה עד שנבלעו כולם באחד ואז היה מצטרפים אליו מצד שהם אחד, ולפיכך האבנים נבלעו באחד ובמה שהם אחד הם שייכים ליעקב כמו שביארנו זה

מסילת ישרים

והנה על העיקר הזה העירונו זכרונם לברכה במדרש קהלת (קהלת רבה פ"ז סי' יט) שאמרו, זה לשונם, ראה את מעשה האלהים וגו' (קהלת ז &), בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו, ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הן, וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי.

כללו של דבר, האדם לא נברא בעבור מצבו בעולם הזה, אלא בעבור מצבו בעולם הבא, אלא שמצבו בעולם הזה הוא אמצעי למצבו בעולם הבא, שהוא תכליתו. על כן תמצא מאמרי חכמינו ז"ל, רבים כולם בסגנון אחד מדמים העולם הזה למקום וזמן ההכנה, והעולם הבא למקום המנוחה ואכילת המוכן כבר. והוא מה שאמרו, העולם הזה דומה לפרוזדור, כמו שאמרו ז"ל, היום לעשותם ומחר לקבל שכרם (ע"ז ב ע"ג &), מי שמרח בערב שבת, יאכל בשבת (&). העולם הזה דומה ליבשה, והעולם הבא לים וכו' (קה"ר א &), וכאלה רבים על זה הדרך.

ותראה באמת שכבר לא יוכל שום בעל שכל להאמין שתכלית בריאת האדם הוא למצבו בעולם הזה²³, כי מה הם היי האדם בעולם הזה²⁴, או מי הוא ששמה ושליו ממש בעולם הזה. ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בנבורות שמונים שנה ורהבם עמל ואון (תהלים צ י). בכמה מיני צער וחלאים ומכאובים וטרדות, ואחר כל זאת המות. אחד מני אלף לא ימצא שירבה העולם לו הנאות ושלחה אמיתית, וגם הוא אילו יגיע למאה שנה כבר עבר ובטל מן העולם.

ולא עוד אלא שאם תכלית בריאת האדם היה לצורך העולם הזה, לא היה צריך מפני זה שתנופח בו נשמה כל כך חשובה ועליונה, שתהיה גדולה יותר מן המלאכים עצמם, כל שכן שהיא אינה מוצאה שום נחת רוח בכל עינוגי זה העולם²⁵. והוא מה שלמדונו זכרונם לברכה במדרש קהלת זו לשונם (קהלת רבה פ"ו סי' ו) וגם הנפש לא תמלא²⁶ משל למה הדבר דומה לעירוני שנשא בת מלך אם יביא לה כל מה שבעולם אינם חשובים לה כלום, שהיא בת מלך. כך הנפש אילו הבאת לה כל מעדני עולם, אינם כלום לה. למה שהיא מן העליונים²³.

וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ד &) על כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד²⁴, כי אין הנשמה אוהבת העולם הזה כלל, אלא אדרבא מואסת בו. אם כן ודאי לא היה בורא הבורא יתברך בריאה לתכלית שהוא נגד חוקה ונמאס ממנה, אלא בריאתו של האדם למצבו בעולם הבא היא, ועל כן ניתנה בו נשמה זאת, כי לה ראוי לעבוד ובה יוכל

במקום אחר. וזה שאמר שהיו אחד תחת ראשו כי בראש דוקא הנשמה הקדושה הנבדלת ושם נעשה הכל אחד והדברים גדולים מאוד:

²³ ז"ל המדרש: וגם הנפש לא תמלא שהנפש יודעת כל מה שהיא עמלה לעצמה היא עמלה לכך אינה שבעה לא תורה ולא מעשים טובים משל למה"ד לעירוני שנשא בת מלכים אם יביא לה כל מה שבעולם אינן חשובין לה כלום למה שהיא בת מלך כך הנפש אילו הבאת לה כל מעדני עולם אינם כלום לה למה שהיא מן העליונים, ע"כ. משמע שמצות ומעשים טובים אף פעם לא שבעה, ולא עולם הזה.

ועי' דרך חיים (פ"א מ"ד): מביא רבי לוי משל זה לעירוני שהוא בן כפר שהיה נשוי בת מלכים שאי אפשר להעירוני הזה שיוצא ידי חובתו עם בת מלכים, כך הנשמה שהיא מלמעלה והיא נשאת לאדם בעל גוף ואף אם האדם עושה כמה מצות ומעשים טובים והם השלמה לנפש, מ"מ לא תמלא הנפש שתהא מושלמת בשלימות לגמרי, שהיא בעצמה מן הש"י כפי מה שראוי אל הנפש ומפני כך אינה שביעה ממה שעושה האדם בגופו תורה ומצות ומעשים טובים, לפי חשיבת ומעלת הנפש שהיא מן למעלה והאדם היא מלמטה בעל גוף אין הנפש שהיא מלמעלה שביעה מזה לגמרי כאשר ראוי לנפש שהיא מן השמים.

²⁴ ספר הפליאה (&): העטרה משלחת הנפשות אלינו ע"י דין שדן אותה לשלוח זהו על כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת.

מסילת ישרים

האדם לקבל השכר במקומו וזמנו, שלא יהיה דבר נמאס אל נשמתו בעולם הזה, אלא אדרבא נאהב ונחמד ממנה וזה פשוט.

והנה אחר שידענו זה נבין מיד חומר המצוות אשר עלינו ויקר העבודה אשר בדינו. כי הנה אלה הם האמצעים המביאים אותנו אל השלמות האמיתית, אשר בלעדם לא יושג כלל. ואולם ידוע כי אין התכלית מגיע אלא מכח קיבוץ כל האמצעים אשר נמצאו ואשר שימשו להגיעו²⁵, וכפי כח האמצעים ושימושם, כן יהיה התכלית הנולד מהם, וכל הפרש קטן שימצא באמצעים תבחן תולדתו בבירור ודאי, בהגיע זמן התכלית הנולד מקיבוץ כולם כמו שכתבתי, וזה ברור. מעתה ודאי הוא שהדקדוק שידקדק על ענין המצוות והעבודה מוכרח שיהיה בתכלית הדקדוק, כאשר ידקדקו שוקלי הזהב והפנינים לרוב יקרם, כי תולדתם נולדת בשלמות האמיתית והיקר הנצחי שאין יקר למעלה ממנו.

נמצינו למדים כי עיקר מציאות האדם בעולם הזה הוא רק לקיים מצוות ולעבוד ולעמוד בנסיון²⁶. והנאות העולם אין ראוי שיהיו לו אלא לעזר ולסיוע בלבד, לשיהיה לו נחת רוח וישוב דעת למען יוכל לפנות לבו אל העבודה הזאת המוטלת עליו²⁵. ואמנם ראוי לו שתהיה כל פנייתו רק לבורא יתברך²⁷, ושלא יהיה לו שום תכלית אחר בכל מעשה שיעשה אם קטן ואם גדול, אלא להתקרב אליו יתברך²⁸, ולשבור כל המחיצות המפסיקות בינו לבין קונו, הן הנה כל עניני החומריות והתלוי בהם, עד שימשך אחריו יתברך ממש כברזל אחר אבן השואבת²⁹. וכל מה שיוכל לחשוב שהוא אמצעי לקורבה הזאת, ירדוף אחריו ויאחז בו ולא ירפהו, וכל מה שיוכל לחשוב שהוא מניעה לזה, יברח ממנו כבורח מן האש. וכענין שנאמר (תהלים סג ט) דבקה נפשי אחרריך בי תמכה ימינך²⁶. כיון שביאתו

- מאיר המסילה -

²⁵ עי' שו"ע אורח חיים (סימן רלא) אם אי אפשר לו ללמוד בלא שינת צהרים יישן ובלבד שלא יאריך בה שאסור לישן ביום יותר משינת הסוס שהוא שתין נשמי ואף בזה המעט לא תהא כוונתו להנאת גופו אלא להחזיק גופו לעבודת השי"ת וכן בכל מה שיהנה בעולם הזה לא יכוין להנאתו אלא לעבודת הבורא יתברך כדכתיב בכל דרכיך דעהו ואמרו חכמים כל מעשיך יהיו לשם שמים שאפילו דברים של רשות כגון האכילה והשתיה וההליכה והשיבה והקימה והתשמיש והשיחה וכל צרכי גופך יהיו כולם לעבודת בוראך או לדבר הגורם עבודתו שאפילו היה צמא ורעב אם אכל ושתה להנאתו אינו משובח אלא יתכוין שיאכל וישתה כפי חיותו לעבוד את בוראו וכן אפילו לישב בסוד ישרים ולעמוד במקום צדיקים ולילך בעצת תמימים אם עשה להנאת עצמו להשלים חפצו ותאותו אינו משובח אלא א"כ עשה לשם שמים. וכן בשכיבה א"צ לומר שבזמן שיכול לעסוק בתורה ובמצוות לא יתגרה בשינה לענג עצמו אלא אפילו בזמן שהוא יגע וצריך לישן כדי לנוח מיגיעתו אם עשה להנאת גופו אינו משובח אלא יתכוין לתת שינה לעיניו ולגופו מנוחה לצורך הבריאות שלא תטרף דעתו בתורה מחמת מניעת השינה וכן בתשמיש אפי' בעונה האמורה בתורה אם עשה להשלים תאותו או להנאת גופו ה"ז מגונה ואפילו אם נתכוין כדי שיהיו לו בנים שימשו אותו וימלאו מקומו אינו משובח אלא יתכוין שיהיו לו בנים לעבודת בוראו או שיתכוין לקיים מצוות עונה כאדם הפורע חובו וכן בשיחה אפילו לספר בדברי חכמה צריך שתהיה כוונתו לעבודת הבורא או לדבר המביא לעבודתו. כללו של דבר חייב אדם לשום עיניו ולבו על דרכיו ולשקול כל מעשיו במאזני שכלו וכשרואה דבר שיביא לידי עבודת הבורא יתברך יעשהו ואם לאו לא יעשהו ומי שנוהג כן עובד את בוראו תמיד.

²⁶ עי' זהר ח"א קסג ע"ב: רבי חייא פתח ואמר (תהלים סג ט) דבקה נפשי אחרריך בי תמכה ימינך האי קרא אית לאסתכלא ביה²⁶ דבקה נפשי אחרריך בגין דדוד מלכא הוה מתדבק נפשיה תדיר אבתריה דקב"ה ולא חייש למלין [אחרנין] דעלמא אלא לאתדבקא נפשיה ורעותיה ביה וכיון דאיהו הוה מתדבק בקב"ה²⁶ הוה תמיך ביה ולא שבקיה מכאן לבר נש²⁶ כד אתא לאתדבקא בקב"ה קב"ה אחיד ביה²⁶ ולא שביק ליה²⁶.

תרגום: רבי חייא פתח ואמר, "דבקה נפשי אחרריך בי תמכה ימינך", בפסוק הזה יש להסתכל, "דבקה נפשי אחרריך", משום שדוד המלך היה מדביק תמיד את נפשו אחרי הקדוש ברוך הוא, ולא חשש לדברים אחרים של העולם, אלא להדביק נפשו ורצונו בו. וכיון שהוא היה נדבק בקדוש ברוך הוא, היה תומך בו ולא עוזב אותו. מכאן שכאשר אדם בא להידבק בקדוש ברוך הוא, הקדוש ברוך הוא אוהב בו ולא עוזב אותו.

מסילת ישרים

לעולם אינה אלא לתכלית הוזה, דהיינו להשיג את הקירבה הזאת במלמו נפשו מכל מונעיה ומפסידיה.

והנה אחר שידענו והתברר אצלנו אמיתת הכלל הוזה, יש לנו לחקור על פרטיו לפי מדרגותיהם מתחלת הדבר ועד סופו, כמו שסדרם רבי פינחס בן יאיר במאמר שלו שהבאנו כבר בהקדמתנו, והם: הוזהירות הוזהירות הנקיות הפרישות הטהרה החסידות הענוה יראת החטא והקדושה, ועתה נבארם אחד אחד בסיעתא דשמיא.

פרק ב – בביאור מדת הוזהירות

הנה ענין הוזהירות הוא שיהיה האדם נזהר במעשיו ובעניניו, כלומר מתבונן ומפקח²⁷ על מעשיו ודרכיו²⁷ הטובים הם אם לא, לבלתי עזוב נפשו לסכנת האבדון חס וחלילה²⁸, ולא ילך במהלך הרגלו כעור באפלה²⁹. והנה זה דבר שהשכל יחייבהו ודאי, כי אחרי שיש לאדם דעה והשכל להציל את עצמו ולברוח מאבדון נשמתו, איך יתכן שירצה להעלים עיניו מהצלתו, אין לך פחיתות והוללות רע מזה ודאי. והעושה כן הנה הוא פחות מהבהמות ומהחיות אשר בטבעם לשמור את עצמם, ועל כן יברחו וינוסו מכל מה שיראה להם היותו מזיק להם.

וההולך בעולמו בלי התבוננות אם טובה דרכו או רעה, הנה הוא כסומא ההולך על שפת הנהר³⁰, אשר סכנתו ודאי עצומה ורעתו קרובה מהצלתו, כי אולם חסרון השמירה מפני העורון הטבעי או מפני העורון הרצוני, דהיינו סתימת העינים בבחירה וחפץ אחד הוא.

והנה ירמיהו היה מתאונן על רוע בני דורו מפני היותם נגועים בנגע המדה הזאת, שהיו מעלימים עיניהם ממעשיהם בלי שישמרו לב לראות מה הם הלהעשות אם להעזוב. ואמר עליהם (ירמיהו ח ו) אין איש נחם על רעתו לאמר וגו', כלה שב במרוצתם כסוס שומף במלחמה³¹. והיינו שהיו רודפים והולכים במרוצת הרגלם ודרכיהם³², מבלי שיניחו זמן לעצמם לדקדק על המעשים והדרכים, ונמצא שהם נופלים ברעה בלי ראות אותה³³.

ואולם הנה זאת באמת אחת מתחבולות היצר הרע וערמתו להכביד עבודתו בתמידות על לבות בני האדם³⁴, עד שלא ישאר להם ריוח להתבונן ולהסתכל באיזה דרך הם הולכים, כי יודע הוא שאלולי היו שמים לבם כמעט קט על דרכיהם³⁵, ודאי שמיד היו מתחילים להנחם ממעשיהם, והיתה החרטה הולכת ומתגברת בהם עד שהיו עוזבים החטא לגמרי³⁶. והרי זו מעין עצת פרעה הרשע, שאמר (שמות ה ט) תכבד העבודה על האנשים וגו'³⁷, שהיה מתכוין שלא להניח להם ריוח כלל לבלתי יתנו לב או ישימו עצה נגדו, אלא

- מאיר המסילה -

²⁷ עי' דברים (כח ט) יקימך ה' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך, כי תשמר את מצות ה' אלהיך והלכת בדרכיו. ועי' תנא דבי אליהו רבה פרשה כד: והלכת בדרכיו (דברים כח ט), בדרכי שמים, מה דרכי שמים רחום ורחמן על הרשעים ומקבלן בתשובה, כך אתם תהיו רחמנים זה על זה. דבר אחר מה דרכי שמים חנון, נותן מתנות חנם ליודעין אתו ולשאיין יודעין אותו, כך אתם תנו מתנות זה לזה. ד"א מה דרכי שמים ארך אפים, מאריך רוחו עם הרשעים ומקבלן בתשובה, כך תהיו אתם מאריכין פנים זה לזה לטובה, ואל תהיו מאריכין פנים זה לזה לפורענות. דבר אחר מה דרכי שמים רב חסד, מטה כלפי חסד, כך אתם תהיו נושאים פנים כלפי טובה לעשותה יותר מן הרעה.

²⁸ עי' תיקו"ז נו ע"א: ועוד מרה טחול כבד אינון גלותא לנשמתא ורוחא ונפשא דאיהי שכינתא כד גלת בכבד אתמר באברים דאינון עמא קדישא²⁸ חילהא דילה (שמות ה ט) תכבד העבודה על האנשים כד גלת במרה אתמר בה (שם א יד) וימררו את חייהם כד גלת בטחול אתמר בה (שם ו ט) ולא שמעו אל משה מקצר רוח (דהוה בבטנה ומעבודה קשה דהוה בטחול) והווי צווחין לקודשא בריך הוא מנה הה"ד (יונה ב ג) מבטן שאול שועתי שמעת קולי ואתמר בהון (שמות ב כג) ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה ונשמתא בגלותא בתראה [נ ע"א] אתמר בה (רות ג ז) ותגל מרגלותיו ותשכב שכיבת לעפרא ווי ליה לבר נש דנשמתיה נחיתת תחת רגלוי דבהווא זמנא

מסילת ישרים

היה משתדל להפריע לבם מכל התבוננות בכח התמדת העבודה הבלתי מפסקת, כן היא עצת היצר הרע ממש על בני האדם, כי איש מלחמה הוא ומלומד בערמימות, ואי אפשר למלט ממנו אלא בחכמה רבה והשקפה גדולה.

הוא מה שהנביא צווח ואומר (חגי א ה, ז) שימו לבבכם על דרכיכם, ושלמה אמר בחכמתו (משלי ו ה) אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך הנצל כצבי מיד וגו'. וחכמינו ז"ל אמרו (מועד קטן ה ע"א) כל השם ארחותיו בעולם הזה זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא.²⁹ ופשוט הוא, שאפילו אם יפקח האדם על עצמו, אין בכחו לינצל אלולי הקדוש ברוך הוא עוזרו.³⁰ כי היצר הרע תקיף מאד, וכמאמר הכתוב (תהלים לו לב) צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו ה' לא יעזבנו וגו'.³¹ אך אם האדם מפקח על עצמו, אז הקדוש ברוך הוא עוזרו וניצול מן היצר הרע.³² אבל אם אינו מפקח הוא על עצמו, ודאי שהקדוש ברוך הוא לא יפקח עליו. כי אם הוא אינו חס, מי יחוס עליו. והוא כענין מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות לג ע"ג) & כל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו.³³ והוא מה שאמרו (אבות פ"ג מ"ג) & אם אין אני לי מי לי.

אתמר במזליה (עמוס ה ב) נפלה לא תוסיף קום ולית ליה עילוי וסלוק אלא בידא דקודשא בריך הוא דאזיל שמה קדישא לימינא ואוקים לה.

תרגום: ועוד מרה טחול וכבד, הן גלות לנשמה ורוח ונפש, שהיא שכינה כשגלתה בכבד, נאמר באיברים שהן העם הקדוש, החיל שלה "תכבד העבודה על האנשים". כשגולה במרה, נאמר בה "וימררו את חייהם". כשגולה בטחול, נאמר בה "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח" (שהיה בבטנה, ומעבודה קשה שהיתה בטחול). והיו צועקים לקדוש ברוך הוא ממנה, זהו שכתוב "מבטן שאול שועתי שמעת קולי", ונאמר בהם "ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה". והנשמה בגלות האחרונה נאמר בה "ותגל מרגלותיו ותשכב", שוכבת לעפר. אוי לאדם שנשמתו יורדת תחת רגליו, שבאותו זמן נאמר במזלו "נפלה לא תוסיף קום", ואין לו עליו והתעלות אלא ביד הקדוש ברוך הוא, שהולך השם הקדוש לימין ומקים אותה.

²⁹ ז"ל הגמרא בשלימות: אמר רבי יהושע בן לוי כל השם אורחותיו זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא שנאמר וְשֵׁם דְרַךְ אֶל תִּקְרִי וְשֵׁם אֵלָּא וְשֵׁם דְרַךְ אֲרָאָנוּ בִישַׁע אֱלֹהִים. פי' רש"י: ושם דרך - שעושים סימן באיזה דרך ילכו: אראנו בישע אלהים - זה השם אורחותיו, המחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה, ושם כמו שמין.

ועי' דרשות המהר"ל (דרוש לשבת תשובה): והנה ושם דרך נאמר בין על השוגג ובין על המזיד, ומזה תדע כי המתבונן ומחשב בדרכיו אינו חוטא בין במזיד ובין בשוגג, בין במזיד שידע הפסד מצוה, וגם לא יחטא בנעלם ובשגגה, לכן יש תקון כאשר עושה כל דבריו במחשבה ומתבונן במעשיו שלא יבא לידי חטא.

³⁰ עי' סוכה נב ע"ב: אמר רבי שמעון בן לקיש יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו שנאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו ואלמלא הקדוש ברוך הוא שעוזר לו אינו יכול לו שנאמר ה' לא יעזבנו בידו.

³¹ עי' ע"ח שער הקלי' פרק ב: נמצא כי ישראל יש להן נר"ן מהקדושה, נפש מן המלכות³¹ עצמה ורוח ונשמה מן הזכר שיש בו בחי' הדעת, אמנם עכו"ם אין בהם רק בחי' נפש לבד מצד הנוקבא של הקליפות, אך ר"נ הבאים מן הזכר אין בהם, לפי שהזכר דקלי' אסתרס שאין בו מוח הנקרא דעת כדי להמשיך ע"י זווגו עם הנוקבא³¹ בחי' ר"נ, אשר זה סוד אל אחר אסתרס ולא עביד פירי, שהם הר"נ של הזכר. אבל הנפשיין הם פירי הנוקבא יש לעכו"ם, נפש מהנוק' {קט ע"ב} דקליפה, וזש"ה (משלי יט ב) גם בלא דעת נפש לא טוב, כי הנפשות של האומות הבאים מהקליפות הנקרא רע ולא טוב הם נעשין בלא דעת, לכן אין בהם רוחין ונשמתין ג"כ.³¹ גם זה סוד מה שאמרו רז"ל (ברכות לג ע"א) מי שאין בו דעת אסור לרחם עליו, כי הנה מי שאין בו דעת הוא נמשך מהקלי' שאין בו דעת, והמרחם עליו גורם שיתפשטו הרחמים העליונים ג"כ בקליפות אשר גם בהם אין דעת.

עי' מהר"ל חידושי אגדות סנהדרין צב ע"א: אסור לרחם עליו. פי' כי הרחמנות הוא בשביל שיש לו חבור ודביקות אל מי שמרחם עליו ומצד זה בא הרחמנות, כמו שמרחם האב על הבן והאם על פרי בטנה מפני שהבן כרעיה דאבוה. ומפני זה ישראל יש להם לרחם האחד על האחר כי ישראל יש להם חבור אחד שהם נקראים אחים ביחד ומצד הזה בא הרחמנות. ולפיכך אסור לרחם על מי שאין בו דעת כי מי שאין בו דעת. אין לו חבור וקשור כלל, כי הוא גשמי ומצד הגשם הנבראים מחולקים, ובמה הם מתחברים ומתאחדים במה שיש להם דעת אחד ומושכל אחד

מסילת ישרים

פרק ג – בבאור חלקי הזהירות

הנה הרוצה לפקח על עצמו שתים הנה ההשקפות הצריכות לו: האחת, שיתבונן מהו הטוב האמיתי שיבחר בו האדם והרע האמיתי שינוס ממנו. והשניה, על המעשים אשר הוא עושה לראות אם הם מכלל הטוב או מכלל הרע³². וזה בשעת מעשה ושלא בשעת מעשה³³. בשעת מעשה, שלא יעשה שום מעשה מבלי שישקול אותו במאזני זאת הידיעה. ושלא בשעת מעשה, שיעלה לפניו זכרון כלל מעשיו, וישקול אותם כמו כן במאזני המשקל הזה, לראות מה יש בם מהרע למען ידחה אותו, ומה מן הטוב להתמיד בו ולהתחזק בו. ואם ימצא בהם מן הרע, אז יתבונן ויחקור בשכלו איזה תחבולה יעשה לסור מן הרע ההוא וליטהר ממנו.

ודבר זה הודיעונו חכמינו זכרונם לברכה באמרם (עירוני יג ע"ג) נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו, ואיכא דאמרי ימשמש במעשיו³². ותראה ששני הלשונות הם שתי אזהרות טובות ומועילות מאד, כי הנה הפשפש במעשים³³ הוא לחקור על כלל המעשים ולהתבונן בו³², הנמצא בהם מעשים אשר לא יעשו אשר אינם הולכים על פי מצות ה' וחקיו, כי כל אשר ימצא מאלה יבערם מן העולם. אך המשמוש היא החקירה אפילו במעשים הטובים עצמם, לחקור ולראות היש בענינם איזה פניה אשר לא טובה או איזה חלק רע שיצטרך להסירו ולבערו, והרי זה כמשמש בבגד לבחון הטוב וחזק הוא או חלש ובלוי, כן ימשמש במעשיו לבחון תכונתם בתכלית ההבחנה, עד שישאר זך ונקי. כלל הדבר יהיה האדם מעיין על מעשיו כולם ומפקח על כל דרכיו שלא להניח לעצמו הרגל רע ומדה רעה³², כל שכן עבירה ופשע.

והנני רואה צורך לאדם שיהיה מדקדק ושוקל דרכיו דבר יום ביומו³², כסוחרים הגדולים אשר יפלוסו תמיד כל עסקיהם למען לא יתקלקלו, ויקבע עתים ושעות לזה, שלא יהיה משקלו עראי אלא בקביעות גדול, כי רב התולדה הוא. וחכמים זכרונם לברכה הורונו בפירוש צורך החשבון הזה, והוא מה שאמרו ז"ל (בבא בתרא עח ע"ג) על כן יאמרו המושלים בואו חשבון³³, על כן יאמרו המושלים ביצרים בואו ונחשב חשבוננו של עולם,

ובדבר זה הם מתאחדים ובדבר זה הרחמנות, וכאשר אין בו דעת אין לו חבור וקשור עמו כלל והוא מרחם על מי שאין ראוי למדה זאת ודבר זה אסור.

³² עי' עבודת הקודש (חלק ב פרק כ): תורה תבלין והיא תיעצהו לשמור בריאותו לבלתי יחלה ותדריכהו בדרך הישרה למצא דברי חפץ להשלים התכלית המכוון בו שהוא הייחוד ושלמות הכבוד, נמנו וגמרו נוח לו שלא נברא, לפי שאפשרות נטותו מן הדרך קרוב מאד מצד חמרו ויצרו הרע, ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו, יבדוק עצמו מעברות שעשה כבר ויבערם, כלומר יתודה וישוב בתשובה ובזה יתוקן, והתורה והמצות ישיבוהו אל הבריאות אחר שסר מעליו וחלה, ואמרי לה ימשמש במעשיו שיתן עיניו על דרכיו ולא יסיח דעתו כלל, ויזהר במעשיו ויזכיר ויתן אל לבו הכוונה בבריאותו שהוא הייחוד והעבודה וישלימנה. ומזה הענין אמרם חייב אדם למשמש בתפלו בכל שעה והטעם שלא יסיח דעתו מהם כלל כדי שיתן אל לבו שהוא כסא כבוד ומעון לשכינה ויתקדש במעשיו ויטהר במחשבו, והוא אמרם ימשמש במעשיו, ומצד משמושו במעשיו יצדק בו נוח לו שנברא:

ועי' ברכות ה ע"א: אמר רבא ואיתימא רב חסדא אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו שנאמר נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה'.

³³ עי' (שער הפסוקים וירא): ואלו הם הנחלים היורדים מארנון אל מואב, וז"ס על כן יאמרו המושלים, הם אר"א, השרים השולטים והמושלים העליונים. והוא בא להסביר לשון הזהר ח"ב נו ע"א: מאן והב אלא כל אינון חילין וכל אינון גבוראן דעביד קודשא בריך הוא בההוא ספר תליין (נ"א ומתמן נפקן את והב בסופה וביה)³³ וכד³³ אגח קודשא בריך הוא קרובי בחד אתר דאיהו בסופה דדרגין ואקרי והב כמה דאת אמר (משלי ל טו) לעלוקה שתי בנות הב בסופה בסוף דרגין אשתכח בסופה ים סוף אתקרי ים דאיהו סוף לכל דרגין ואת הנחלים ארנון ועם נחלייא דאשתכחו ואתנגידו לגביה מההוא אתר עלאה דאקרי ארנון מאי ארנון זוגא עלאה דחביבותא

מסילת ישרים

הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה וכו' ע"ה. וזה כי העצה האמיתית הזאת לא יוכלו לתת אותה ולא לראות אמיתה אלא אותם שכבר יצאו מתחת יד יצרם ומשלו בו ע"ה, כי מי שהוא עדיין חבוש במאסר יצרו, אין עיניו רואות האמת הזאת, ואינו יכול להכירה, כי היצר מסמא את עיניו ממש ע"ה. והנה הוא כהולך בחושך, שיש לפניו מכשולות ואין עיניו רואות אותם, והוא מה שאמרו ז"ל (בבא מציעא פג ע"ה) תשת חושך ויהי לילה זה העולם הזה שדומה ללילה ע"ה³⁴.

והבן כמה נפלא המאמר האמיתי הזה למי שמעמיק להבין בו, כי הנה חושך הלילה שני מיני טעויות אפשר לו שיגרום לעין האדם, או יכסה את העין עד שלא יראה מה שלפניו כלל, או שיטעה אותו עד שיראה עמוד כאילו הוא אדם ואדם כאילו הוא עמוד³⁵ ע"ה. בן חומריות וגשמיות העולם הזה, הנה הוא חושך הלילה לעין השכל, וגורם לו שתי טעויות: האחת, אינו מניח לו שיראה המכשולות שבדרכי העולם, ונמצאים הפתאים הולכים לבטח ונופלים ואובדים מבלי שהגיעם פחד תחלה. והוא מה שאמר הכתוב (משלי ד &) דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו³⁶, ואומר (שם כב ג) ערום ראה רעה ונסתר ופתיים עברו ונענשו³⁷, ואומר (שם יד טז) וכסיל מתעבר ובוטח, כי לבם בריא להם כאולם³⁸, ונופלים טרם ידעו מהמכשול כלל.

דלא מתפרשאן לעלמין כמה דאת אמר (בראשית ב י) ונהר יוצא מעדן ובדא משתרשן שרשו ואתרביאו ענפיה לאושטא קרבו בכל אתר לאושטא חילין וגבוראן ולא תחזאה שולטנא רבא ויקרא דכלא.

תרגום: מיהו והב אלא כל אלה כחות וכל אותם גבורות שהקב"ה עשה תלויים באותו ספר (ומשם יוצאים את והב בסופה ובו) וכשהקדוש ברוך הוא לוחם את קרבותיו במקום אחד שהוא בסוף הדרגות ונקרא והב כמו שנאמר לעלוקה שתי בנות הב הב בסופה נמצא בסוף הדרגות בסופה נקראת ים סוף ים שהוא סוף הדרגות. ואת הנחלים ארנון ועם הנחלים שנמצאו ונמשכו לו מאותו מקום עליון שנקרא ארנון מהו ארנון זוג עליון של חביבות שלא נפרדים לעולמים כמו שנאמר ונהר יצא מעדן ובזה נרששים שרשיו ומתרבים ענפיו להושיט קרבותיו בכל מקום להושיט כחות וגבורות ולהראות שלטון גדול ונכבד של הכל.

³⁴ ע"י ספר הפליאה (&): ואת נפש החיה הוא יסוד עולם הרומשת שהאציל הלילה ומלת רומשת לילה, וזהו שבא בלשון חז"ל רמשא, הלא תראה שכתוב תשת חושך ויהי לילה בו תרמוש כל חיתו יער.

³⁵ ע"י מדרש תהלים כז: ואם תמה אתה על הדבר. כבר הראה הקב"ה דוגמא לישראל, שנאמר (שמות יד, כ) ויהי הענן והחשך. אם ענן למה חשך, ואם חשך למה ענן. אמר רבי הושעיא, דו פרצופין היו, היה אור לישראל וחשך למצרים. אמר דוד, אני מזמר על אותו האור, שנאמר, ה' אורי וישעי. זה שאמר הכתוב (תהלים קיט, קה) נר לרגלי דבריך. למה הרשעים דומים. למי שהיה מהלך באישון לילה ואפלה, הגיע לאבן ונכשל בה, הגיע לגומץ ונפל לתוכו. וכן הוא אומר, (משלי ד, יט) דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו. ולמה הצדיקים דומים. למי שמהלך ואבוקה בידו, הגיע לאבן משמר את נפשו שלא יכשל. הגיע לגומץ משמר את עצמו שלא יפול בתוכו. כך אמר דוד, באתי לחלל את השבת, האירה לי (את) התורה. שנאמר (דברים ה, יב) שמור את יום השבת. באתי לנאוף, האירה לי (את) התורה. שנאמר (ויקרא כ, י) מות יומת הנואף והנואפת. הדא הוא דכתיב, (תהלים קיט, קה) נר לרגלי דבריך. דבר אחר, אם נאמר נר למה נאמר אור, ואם נאמר אור למה נאמר נר. אמר דוד, כשאני מתחיל בדברי תורה, מעט אני מתחיל בהם והם נובעים. וכשאני נכנס לתוכו, נפתחים לי שערים הרבה. לכך נאמר, נר לרגלי דבריך. ואחר כך, אור לנתיבת: ??????

³⁶ ע"י זהר ח"א נט ע"א: אבל בחייביא מה כתיב (שם יט) דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו³⁶ לא ידעו וכי לא ידעין³⁶ אלא חייביא אזלי בעקימו דארחא בהאי עלמא ולא בעאן לאסתכלא³⁶ דזמין (לון) קב"ה למידן להו בההוא עלמא ולאעלאה לון בדינא דגיהנם ואינון צווחין ואמרין ווי לן דלא אוריקנא אודנין³⁶ ולא אציתנא בההוא עלמא ובכל יומא אמרי ווי (דא) [זה]³⁶ תרגום: אבל ברשעים מה כתוב, "דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו". "לא ידעו", וכי לא יודעים, אלא רשעים שהולכים בדרך עקומה בעולם הזה ולא רוצים להסתכל (להם) שעתיד הקדוש ברוך הוא לדון אותם באותו עולם ולהכניסם בדין גיהנם, והם צווחים ואומרים, אוי לנו שלא הרכנו אזנים ולא הקשבנו באותו עולם. ובכל יום אומרים, וי זה.

³⁷ ע"י זהר ח"א סט ע"א: רבי יוסי אמר ערום ראה רעה ונסתר ויסתר לא כתיב אהדר³⁷ על מה דאתמר בזמנא דמותא שריא בעלמא בר נש חכים יסתר ולא יקום לבר ולא יתחזי קמי מחבלא

מסילת ישרים

והטעות השניה והיא קשה מן הראשונה, היא שמטעה ראיתם עד שרואים הרע כאלו הוא ממש טוב, והטוב כאילו הוא רע, ומתוך כך מתחזקים ומחזיקים מעשיהם הרעים, כי אין די שחסרה מהם ראית האמת לראות הרעה אשר נגד פניהם, אלא שנראה להם למצוא ראיות גדולות ונסיונות מוכיחים לסברותיהם הרעות ולדעותיהם הכוזבות, וזאת היא הרעה הגדולה המלפפתם ומביאתם אל באר שחת, והוא מה שאמר הכתוב (ישעיהו ו' י') השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע פן וגו'. וכל זה מפני היותם תחת החושך וכבושים המה תחת ממשלת יצרם. אך אותם שכבר יצאו מן המאסר הזה, הם רואים האמת לאמיתו ויכולים ליעץ שאר בני אדם עליו.

הא למה זה דומה, לגן המבוכה הוא הגן הנטוע לצחוק הידוע אצל השרים, שהנטיעות עשויות כתלים כתלים, וביניהם שבילים רבים נבוכים ומעורבים, כולם דומים זה לזה, והתכלית בהם הוא להגיע אל אכסדרה אחת שבאמצעם. ואמנם השבילים האלה מהם ישרים ומגיעים באמת אל האכסדרה, ומהם משגים את האדם ומרחיקים אותו ממנה. ואמנם ההולך בין השבילים הוא לא יוכל לראות ולדעת כלל אם הוא בשביל האמיתי או בכוזב, כי כולם שווים, ואין הפרש ביניהם לעין הרואה אותם, אם לא שידע הדרך בבקיאות וטביעות עין, שכבר נכנס בהם והגיע אל התכלית שהוא האכסדרה. והנה העומד כבר על האכסדרה, הוא רואה כל הדרכים לפניו, ומבחין בין האמיתיים והכוזבים, והוא יוכל להזהיר את ההולכים בהם לומר זה הדרך לכו בו. והנה מי שירצה להאמין לו, יגיע למקום המיועד, ומי שלא ירצה להאמין וירצה ללכת אחר עיניו, ודאי שישאר אובד ולא יגיע אליו.

כן הדבר הזה, מי שעדיין לא משל ביצרו, הוא בתוך השבילים, לא יוכל להבחין ביניהם. אך המושלים ביצרם, שכבר הגיעו אל האכסדרה, שכבר יצאו מן השבילים וראו כל הדרכים לעיניהם בכרור, הם יכולים ליעץ למי שירצה לשמוע, ואליהם צריכים אנו להאמין. ואמנם מה היא העצה שהם נותנים לנו, בואו השבון, בואו ונחשב השבוננו של עולם. כי כבר הם ניסו וראו וידעו שזה לבדו הוא הדרך האמיתי להגיע האדם אל הטובה אשר הוא מבקש ולא זולת זה.

כללו של דבר צריך האדם להיות מתבונן בשכלו תמיד בכל זמן ובזמן קבוע לו בהתבודדו, מה הוא הדרך האמיתי לפי חק התורה שהאדם צריך לילך בו. ואחר כך יבוא להתבונן על מעשיו אם הם על הדרך הזה אם לא. כי על ידי זה, ודאי שיהיה לו נקל לטהר

בגין דכיון דאתייהיב ליה רשו יחבל כל אינון דישתכחון קמיה ויעברון קמיה באתגלייא וסופא דקרא ופתאים עברו ונענשו עברין קמיה ואתחזיין קמיה ונענשו דבר אחר עברו עברו פקודא³⁷ דא ונענשו [נ"א פקודא דמאריהון] דבר אחר ערום ראה רעה ונסתר דא נח ופתאים עברו ונענשו אלן בני דריה (ונענשו).

תרגום: רבי יוסי אמר, "ערום ראה רעה ונסתר" (לא כתוב ויסתר), חזר על מה שנאמר, בזמן שהמות שרוי בעולם, אדם חכם יסתתר ולא יעמוד בחוץ ולא יתראה לפני המשחית, משום שכיון שנתנה לו הרשות, הוא ישחית את כל אותם שנמצאים לפניו ועוברים לפניו בגלוי. וסוף הפסוק "ופתאים עברו ונענשו", עברו לפניו והתראו לפניו, ונענשו. דבר אחר, "עברו", עברו על מצוה (זו נ"א של רבונם) ונענשו. דבר אחר, "ערום ראה רעה ונסתר", זה נח. "ופתאים עברו ונענשו", אלו בני דורו (ונענשו).

³⁸ עי' שבת לא ע"ב: דרש רבא בר רב עולא מאי דכתיב כי אין חרצובות למותם ובריא אולם אמר הקדוש ברוך הוא לא דיין לרשעים שאינן חרדין ועצבין מיום המיתה אלא שלבם בריא להן כאולם. וביאר המהר"ל: ודבר זה בעבור שיש להם כח גשמי יותר, שכל ענין הרשעים בעלי גוף ובעלי חומר ולכך לבם בריא כאולם.

מסילת ישרים

מכל רע וליישר כל דרכיו, וכמו שהכתוב אומר (משלי ד כו) פלס מעגל רגליך וכל דרכיך יכונו³⁹, ואומר (איכה ג מ) נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה'⁴⁰.

פרק ד – בדרך קנית הזהירות

הנה מה שמביא את האדם על דרך כלל אל הזהירות הוא לימוד התורה⁴¹, והוא מה שאמר רבי פינחס בתחלת הברייתא, תורה מביאה לידי זהירות⁴². אמנם על דרך פרט המביא לזה הוא ההתבוננות על חומר העבודה אשר חייב בה האדם, ועומק הדין עליה. ויצא לו זה מן העיון במעשים הכתובים בספרי הקודש, ומן הלימוד במאמרי החכמים זכרונם לברכה המעוררים על זה.

והנה יש בהתבוננות הנה הערות הערות בהדרגה לשלמי הדעת ולפחותים מהם ולכל ההמון כולו. לשלמי הדעת, תהיה להם ההערה כמה שיתברר להם כי רק השלימות הוא הדבר הראוי שיחמד מהם ולא זולת זה, ושאינן רע גדול מחסרון השלמות וההרחקה ממנו⁴³. כי הנה אחר שיתבאר זה אצלם ויתבאר להם, כמו כן היות האמצעים אליו המעשים הטובים והמדות הטובות, ודאי הוא שלא יתרצו מעולם להמעיט מאלה האמצעים או להקל בהם, כי כבר נתבאר אצלם שאם אמצעים אלה ימעטו להם⁴⁴, או אם האמצעים יהיו חלשים⁴⁵ ולא בכל החוץ המצטרך בהם, הנה לא ישיגו בהם שלמות אמיתי, אלא יגרע מהם כפי מה שגרעו הם בהשתדלותם. ונמצאים חסרי השלימות מה שהוא להם צרה גדולה ורעה רבה, על כן לא יבחרו אלא להרבות בהם ולהחמיר בכל תנאיהם, ולא ינוחו ולא ישקטו מדאגה מדבר, פן יחסר מהם מה שיגיע אותם אל השלימות אשר הם חפצים. והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כח &) אשרי אדם מפחד תמיד, ופירשו זכרונם לברכה (ברכות ס ע"ג) ההוא בדברי תורה כתיב.

- מאיר המסילה -

³⁹ עי' זהר ח"א קצא ע"א: א"ר יוסי בגין דא אצטרך ליה לבר נש <לאסתמרא> (לאסטמרא) מחובי ולא יסטי לימינא ולשמאלא ועם כל דא בעי ליה לבר נש למבדק בחובי בכל יומא ויומא³⁹ דהא כד בר נש קאים מערסיה תרין סהדין קיימין קמיה ואזלי בהדיה כל יומא בעי בר נש למיקם אינון סהדי אמרין ליה בשעתא דאפתח עינוי (משלי ד כה) עיניך לנכח יביטו ועפעפיך יישירו נגדך קם ואתקין רגלוי למהך אינון סהדין אמרין ליה (שם כו) פלס מעגל רגלך וגו' ועל דא כד אזיל בר נש בכל יומא בעי ליה לאסתמרא מחובי בכל יומא ויומא³⁹ כד אתי ליליא בעי לאסתכלא ולמבדק בכל מה דעבד כל ההוא יומא בגין דייתוב מנייהו ויסתכל בהו תדיר בגין דייתוב קמי מאריה כד"א (תהלים נא ה) וחטאתי נגדי תמיד בגין דייתוב מנייהו.

תרגום: אמר רבי יוסי, משום זה צריך לאדם להשמר מחטאיו ולא יסטה לימין ולשמאל, ועם כל זה צריך לאדם לבדוק בחטאיו בכל יום ויום, שהרי כשאדם עומד ממטתו, שני עדים עומדים לפניו והולכים עמו כל היום. [כאשר] האדם רוצה לקום, אותם העדים אומרים לו בשעה שפותח עינו, "עיניך לנכח יביטו ועפעפיך יישירו נגדך". קם ומסדר רגליו ללכת, אותם העדים אומרים לו, "פלס מעגל רגלך" וגו'. ועל כן, כשהולך האדם בכל יום, צריך להשמר מחטאיו. בכל יום ויום, כשבא הלילה, צריך להסתכל ולבדוק בכל מה שעשה כל היום ההוא כדי שישוב מהם ויסתכל בהם תמיד, כדי שישוב לפני רבונו, כמו שנאמר "וחטאתי נגדי תמיד", כדי שישוב מהם.

⁴⁰ עי' זהר ח"א רכח ע"ב: כתיב (ישעיה לח ב) ויסב חזקיהו פניו אל הקיר אוליפנא דשוי רעיונוי וכוון אנפוהי למיסב אתתא בגין דתשרי עלוי שכינתא רזא דקיר ובגין כך כתיב לבתר ויתפלל אל יהו"ה מכאן אוליפנא דמאן דאית ביה חובא ובעי למבעי רחמי עלוי יכוין אנפוהי ורעיונוי לאתקנא גרמיה מההוא חובא ולבתר יבעי צלותיה כמה דאת אמר (איכה ג כו) נחפשה דרכינו ונחקורה בקדמיתא ולבתר ונשובה.

כתוב "ויסב חזקיהו פניו אל הקיר". למדנו ששם רעיונותיו וכוון את פניו לשאת אשה, כדי שתשרה עליו השכינה, סוד של הקיר. ולכן כתוב אחר כך "ויתפלל אל ה'". מכאן למדנו, שמי שיש בו חטא וצריך לבקש רחמים עליו, יכוון פניו ורעיונותיו לתקן עצמו מאותו חטא, ואחר כך יבקש להתפלל, כמו שנאמר "נחפשה דרכינו ונחקורה" בתחלה, ואחר כך "ונשובה".

⁴¹ עי' לקמן הערה 49.

מסילת ישרים

והנה סוף זאת המדרגה היא הנקראת יראת חטא, שהיא מן המשובחות שבמדרגות. והוא שיהיה האדם ירא תמיד ודואג פן ימצא בידו איזה שמץ חטא שיעכבהו מן השלימות, אשר הוא חייב להשתדל בעבורו. ועל זה אמרו ז"ל (ב"ב עה ע"א) על דרך המשל מלמד שכל אחד נכוח מחופתו של חברו⁴², כי אין זה מטעם הקנאה אשר תפול רק בחסירי הדעת כמו שאכתוב עוד בסיעתא דשמיא, אלא מפני ראותו עצמו חסר מן השלימות מדריגה שהיה יכול להשיגה כמו שהשיגה חברו. והנה על פי ההתבוננות הזוה, ודאי שלא ימנע השלם בדעתו להיות זהיר במעשיו.

אך לפחותים מאלה, תהיה ההערה לפי הבחנתם. והוא לפי ענין הכבוד אשר הם מתאווים לו. וזה, כי זה פשוט אצל כל בעל דעת, שאין המדרגות מתחלקות בעולם האמיתי שהוא העולם הבא אלא לפי המעשים, ושלא יתרומם שם אלא מי שהוא רב המעשים מחבירו, ואשר הוא מעט המעשים הוא יהיה השפל. אם כן איפוא איך יוכל האדם להעלים עיניו ממעשיו או למעט השתדלותו בזה, אם אחר כך ודאי יצר לו בזמן שלא יוכל לתקן את אשר עוותו.

והנה יש מהפתאים⁴³ המבקשים רק להקל מעליהם, שיאמרו למה ניגע עצמנו בכל כך חסידות ופרישות, הלא די לנו שלא נהיה מהרשעים הנידונים בניהם, אנחנו לא נדחוק עצמנו ליכנס בגן עדן לפני ולפנים, אם לא יהיה לנו חלק גדול יהיה לנו חלק קטן, אנו די לנו בזה, ולא נכביד על משאנו בעבור זאת⁴⁴.

אמנם שאלה אחת נשאל מהם, היוכלו כל כך על נקלה לסבול בעולם הזה החולף לראות אחד מחבריהם מכובד ומנושא יותר מהם ומושל עליהם, וכל שכך אחד מעבדיהם או מן העניים הנבזים ושפלים בעיניהם, ולא יצטערו ולא יהיה דמם רותח בקרבם, לא ודאי. כי הנה עינינו הרואות כל עמל האדם להנשא על כל מי שיוכל, ולשים מקומו בין הרמים יותר, כי היא קנאת איש מרעהו. ואם יראה חברו מתרומם והוא נשאר שפל, ודאי שמה שיסבול הוא מה שיוכרח לסבלו, כי לא יוכל למנוע ולבבו יתעשת בקרבו.

מעתה אם כך קשה עליהם להיות שפלים מזולתם במעלות המדומות והכוזבות, שאין השפלות בהם אלא לפנים ולא ההנשא אלא שוא ושקר, איך יוכלו לסבול שיראו עצמם שפלים יותר מאותם האנשים עצמם אשר הם עתה שפלים מהם, וזה במקום המעלה האמיתית והיקר הנצחי, שאף על פי שעכשו אין מכירים אותו ואת ערכו, על כן לא יחושו אליו, אבל בזמנו ודאי שיכירוהו לאמיתו לצערם ולבשתם, ודאי שלא יהיה להם זה אלא צער גדול ונצחי.

- מאיר המסילה -

⁴² ז"ל: ואמר רבה א"ר יוחנן עתיד הקב"ה לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק, שנאמר וברא ה' על כל מכוון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה, מלמד שכל אחד ואחד עושה לו הקדוש ברוך הוא חופה לפי כבודו וכו', ואש בחופה למה אמר רבי חנינא מלמד שכל אחד ואחד נכוח מחופתו של חברו, אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה. ועי' ספר הליקוטים (ישעיה ס): ארז"ל כי כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב. וגם יש לכל א' וא', חלק בג"ע וחלק בגהינם. ואמר זכה אדם נוטל חלקו וחלק חברו בג"ע, לא זכה נוטל חלקו וחלק חברו בגהינם. תינח כשיש צדיקים ויש רשעים, אבל אם יהיו כולם צדיקים, האיך יתקיים הדבר הזה. לכך למדנו הכתוב ועמך, אעפ"י שיהיו כולם צדיקים, לעולם ירשו ארץ. פירוש, שלעולם ימצא שיירשו ארץ, שאפשר שצדיק א' יירש חלק חברו, והוא כך, שהצדיקים אינם שוים בשלימות, יש צדיק גמור ויש צדיק שאינו גמור, זה עובד מאהבה וזה מיראה. אעפ"י שכולם נקראים צדיקים, הגדול מחבירו בעונה ויראת חטא, ועובד את השם מאהבה, הוא נוטל חלק שנשאר לאותו צדיק שאינו גדול כמוהו. וזהו מ"ש ז"ל עשן בחופה למה, אלא מלמד שכל א' נכוח מחופתו של חברו. פירוש, שהצדיק שיראה חברו במעלה גדולה, ופניו מאירים יותר, הוא מתבייש ונכלם. וזהו נכוח מחופת חברו. הרי לך שקראו צדיק כמוהו, ועכ"ז להיות חברו גדול ממנו, יש לו יותר מעלה וזוהר פנים, ממה שזכה לחלקו וחלקו חברו הקטן ממנו.

מסילת ישרים

הרי לך שאין הסבלנות הזו, אשר הם דורשים לעצמם להקל מהם חומר העבודה, אלא פיתוי כוזב שמפתה יצרם אותם ולא דבר אמיתי כלל. וכבר לא היה מקום לפיתוי זה להם לולי היו רואים אמיתת הענין. אבל לפי שאין מבקשים אותו והולכים ושונים לרצונם, הנה לא יוסר מהם פתויים עד הזמן אשר לא יועיל להם, כי לא יהיה עוד בידם לתקן את אשר שחתו.

והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ט &) כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה⁴³. והיינו כי מה שאין האדם עושה עד שהכח מסור בידו מבוראו, הוא הכח הבהירי המסור לו כל ימי חייו שהוא בהם בחירי ומצוה לעשות, הנה לא יוכל לעשותו עוד בקבר ובשאול, שאין הכח הזה עוד בידו, כי מי שלא הרבה מעשים טובים בחייו, אי אפשר לו לעשותם אחרי כן. ומי שלא חשב חשבון מעשיו, לא יהיה לו זמן לחשבו אז. ומי שלא התחכם בעולם הזה לא יתחכם בקבר, וזהו שאמר, כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה.

אך ההערה לכל ההמון הנה הוא בענין השכר ועונש עצמם, בראות עומק הדין עד היכן מגיע, אשר באמת ראוי להודעו ולהתחרד תמיד, כי מי יעמוד ביום הדין ומי יצדק לפני בוראו באשר השקפתו מדרקת על כל דבר קטן או גדול². וכן אמרו רבותינו ז"ל (חגיגה ה ע"ג) ומגיד לאדם מה שיחו, אפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו מגידים לו לאדם בשעת הדין. עוד אמרו (יבמות קכא ע"ג) וסביבו נשערה מאד, מלמד שהקדוש ברוך הוא מדרקק עם הסידיו כחוט השערה.

אברהם הוא אברהם האהוב לקונו, עד שהכתוב אמר עליו (ישעיה מא ע"ג) אברהם אוהבי, לא פלט³ מן הדין מפני דברים קלים שלא דקדק בהם, על שאמר, במה אדע, אמר לו הקדוש ברוך הוא היך ידוע תדע כי גר יהיה זרעך (פרקי דרבי אליעזר פרק מח &). על שכרת ברית עם אבימלך בלא ציוויו של מקום, אמר לו הקב"ה היך שאני משהא בשמחת בניך שבעה דורות (ב"ר פס"ח ס"ז ז)⁴⁴.

- מאיר המסילה -

⁴³ עי' זהר ח"א קצו ע"ב: מה כתיב בתריה (שם י) כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה האי קרא אית לאסתכלא ביה כל אשר תמצא ידך לעשות וכי הותרה רצועה למעבד בר נש כל מה דיכיל אלא לעשות בכחך כתיב מאי בכחך דא נשמתיה דבר נש דאיהו חילא דבר נש למזכי בה לעלמא דין ולעלמא דאתי דבר אחר בכחך דא היא אשה דקאמרן דאיהו חילא לאתתקפא בה בעלמא דין ובעלמא דאתי ובעי בר נש למזכי בה בהאי עלמא <בהאי חילא> בגין דיתתקף <בה> בההוא עלמא מאי טעמא בגין דלבתר דיפוק בר נש מהאי עלמא לית ביה חילא למעבד (מידי) <מדי> ולומר השתא מכאן ולהלאה אעביד <עובדין טבין דודאי> (ודאי) אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר וגו' אי לא זכי בר נש בהאי עלמא לא יזכי ביה לבתר בההוא עלמא ואוקמוה מאן דלא אתקין זוודין למיהך מהאי עלמא לא ייכול בההוא עלמא⁴³ ואית עובדין טבין דעביד בר נש בהאי עלמא דייכול מנייהו הכא וכלא אשתאר לעלמא דאתי ולא תזנא מנייהו

תרגום: מה כתוב אחריו, "כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה". הפסוק הזה יש להתבונן בו. "כל אשר תמצא ידך לעשות", וכי הותרה הרצועה שאדם יעשה כל מה שיכול. אלא כתוב "לעשות בכחך", מה זה "בכחך", זו נשמתו של האדם, שהיא הכח של האדם, לזכות בה לעולם הזה ולעולם הבא.

דבר אחר, "בכחך" זו האשה שאמרנו, שהיא הכח להתחזק בה בעולם הזה ובעולם הבא. וצריך אדם לזכות בה בזה העולם בכח זה, כדי שיתגבר בה לעולם ההוא. למה, משום שאחר שיצא האדם מן העולם הזה, אין בו כח לעשות דבר ולומר, עכשיו מכאן והלאה אעשה מעשים טובים. שודאי ש"אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר" וגו'. אם לא זוכה אדם בעולם הזה, לא יזכה בו אחר כך לעולם ההוא. ובארוה, מי שלא מתקן צידה ללכת מן העולם הזה, לא יאכל בעולם ההוא. ויש מעשים טובים שעושה אדם בעולם הזה שיאכל מהם כאן, והכל נשאר לעולם הבא ולזון מהם.

⁴⁴ יש לשים לב שיצחק לא מוזכר.

מסילת ישרים

יעקב על שחרה אפו ברחל שאמרה לו הבה לי בנים, אמרו במדרש זה לשוננו, אמר לו הקדוש ברוך הוא כך עונים את המעוקות, חיך שבניך עומדים לפני בנה (שם ע"א סי' ז). ולפי שנתן את דינה בתיבה כדי שלא יקחה עשו, אף על פי שכונתו היתה ודאי לטובה, אך לפי שמנע חסד מאחיו, אמרו במדרש (שם ע"א סי' ט) אמר לו הקדוש ברוך הוא למס מרעהו חסד (איוב ו' יד) לא בקשת להשיאה למהול, הרי היא נשאת לערל, לא בקשת להשיאה דרך היתר הרי היא נשאת דרך איסור.

יוסף לפי שאמר לשר המשקים כי אם זכרתני אתך נתוספו לו שתי שנים, כמאמרם זכרונם לברכה (שם פ"ט &). יוסף עצמו על שחנט את אביו בלי רשותו של מקום, או לפי ששמע עבדך אבינו ושתק, למר כדאית לה ולמר כדאית לה, מת לפני אחיו (שם ק &).

דוד לפי שקרא לדברי תורה זמירות, נענש שנכשל בדבר עווא, ונתערבבה שמחתו (סוטה לה ע"ג).

מיכל, לפי שהוכיחה את דוד במה שרקד בחוץ לפני הארון, נענשה שלא היה לה ולד אלא במותה (שמואל ב' ו').

חזקיהו, לפי שהראה אל שרי מלך בבל את בית נכתה, נגזר על בניו להיות סריסים בהיכל מלך בבל (מלכים ב' כ &) ורבים כאלה מאד.

ובפרק הכל חיבים אמרו (חגיגה ה' ע"ג &) רבי יוחנן כד הוה מטי להאי קרא הוה בכי, וקרבתו אליכם למשפט והייתי עד ממהר וגו', עבד ששוקלים עליו קלות כחמורות תקנה יש לו. ובודאי שאין כונת המאמר שיהיה העונש על שתיהן: אחד, כי הקדוש ברוך הוא אינו משלם אלא מדה כנגד מדה. אמנם הענין הוא, שלענין משקל המעשים, כך עולות בכף הקלות כמו החמורות, כי לא ישביחו החמורות את הקלות, ולא יעלים הדיין עינו מהם כלל, כאשר לא יעלים מהחמורות. אלא על כולם ישגיה ויפקה בהשואה אחת לדון, כל אחד מהם, ולהעניש אחר כך על כל אחד כפי מה שהוא. והוא מה ששלמה המלך עליו השלום אומר (קהלת יב &) כי את כל מעשה האלקים יביא במשפט וגו'. כי כאשר אין הקדוש ברוך הוא מניח מלשכות כל מעשה טוב קטן כמות שהוא, כן לא יניח מלשפוט ולהוכיח כל מעשה רע קטן כמות שהוא, ולהוציא מלב הרוצים להתפתות ולחשוב שלא יעלה האדון ברוך הוא בדיניו הדברים הקלים, ולא יקח חשבון עליהם. אלא כלל הוא (אסתר רבה פ"ז סי' כה) כל האומר הקדוש ברוך הוא ותרו מעוהי⁴⁵. וכן אמרו, אם אומר לך יצר הרע הטא והקדוש ברוך הוא מוחל לך, אל תשמע לו (חגיגה טז ע"א &), וזה דבר פשוט ומבורר כי הנה אל אמת ה'.

והוא מה שאמר משה רבנו עליו השלום (דברים לב ד) הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול וגו'. כי כיון שהקדוש ברוך הוא רוצה במשפט, הנה כך הוא עבור על המשפט, העלים את העין מן הזכות כמו מן החובה. על כן אם משפט הוא רוצה, צריך שיתן לכל איש כדרכיו וכפרי מעלליו בתכלית הדקדוק, בין לטוב בין למוטב. והיינו אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא, שפירשו ז"ל (ספרי האזינו ב⁴⁶) לצדיקים ולרשעים, כי כך היא המדה, ועל הכל הוא דן ועל כל הטא הוא מעניש ואין להמלט.

- מאיר המסילה -

⁴⁵ ז"ל המדרש בשלימות: אמר ר' חנין מאן דאמר רחמנא ותרו הוא יתותרון מעוהי אבל מאריך רוחיה וגבי דידיה. ועי' ב"ק שהלשון "יתרו חיי".

⁴⁶ הצור התקיף תמים פעלו פעולתם של באי העולם שלימה לפניו מתן שכרם של צדיקים ומאחר פורענותם של רשעים. אלו לא נטלו כלום משלהם בעולם הזה ואלו לא נטלו כלום משלהם בעולם הזה שנאמר דברים לב הלא הוא כמוס עמדי חתו' באוצרותי אימתי אלו ואלו נוטלים למחר כשהוא יושב בדין.

מסילת ישרים

ואם תאמר אם כן מדת הרחמים²⁵ למה היא עומדת, כיון שעל כל פנים צריך לדקדק בדין על כל דבר.

התשובה, ודאי מדת הרחמים היא קיומו של עולם, שלא היה עומד זולתו כלל וכלל, ואף על פי כן אין מדת הדין לוקה²⁶, וזה כי לפי שורת הדין ממש היה ראוי שהחוטא יענש מיד תיכף לחטאו בלי המתנה כלל, וגם שהעונש עצמו יהיה בחרון אף כראוי למי שממרה פי הבורא יתברך שמו, ושלא יהיה תיקון לחטא כלל, כי הנה באמת איך יתקן האדם את אשר עוית והחטא כבר נעשה, הרי שרצה האדם את חברו, הרי שנאף איך יוכל לתקן הדבר הזה, היוכל להסיר המעשה העשוי מן המציאות²⁷.

אמנם מדת הרחמים היא הנותנת הפך השלשה דברים שזכרנו, דהיינו שיתן זמן לחוטא ולא יכחד מן הארץ מיד כשחטא, ושהעונש עצמו לא יהיה עד לכלה, ושהתשובה תנתן לחוטאים בחסד גמור, שתחשב עקירת הרצון כעקירת המעשה, דהיינו שבהיות השב מכיר את חטאו ומודה בו ומתבונן על רעתו, ושב ומתחרט עליו הרטה גמורה דמעיקרא, כחרטת הנדר ממש, שהוא מתנחם לגמרי, והיה הפיץ ומשתוקק שמעולם לא היה נעשה הדבר ההוא, ומצטער בלבבו צער חזק על שכבר נעשה הדבר, ועוזב אותו להבא, ובורח ממנו, הנה עקירת הדבר מרצונו יחשב לו כעקירת הנדר, ומתכפר לו. והוא מה שאמר הכתוב (ישעיה ו &) וסר עונך וחטאתך תכפר⁴⁷, שהעון סר ממש מהמציאות ונעקר במה שעבשיו מצטער ומתנחם על מה שהיה למפרע²⁸.

וזה חסד ודאי שאינה משורת הדין, אך על כל פנים הנה הוא חסד שאינו מכחיש הדין לגמרי, שהרי יש צד לתלות בו שתחת הרצון שנתרצה בחטא וההנאה שנהנה ממנו, בא עתה הנחמה והצער. וכן אריכות הזמן איננו ויתרון על החטא, אלא סבלנות קצת לפתוח לו פתח תקון, וכן כל שאר דרכי חסד, כענין ברא מזכה אבא (סנהדרין קד ע"ג), או מקצת נפש ככל הנפש (קהלת רבה פ"ז סי' לט⁴⁸), המוזכרים בדברי החכמים דרכי חסד

- מאיר המסילה -

⁴⁷ עי' זהר ח"ג נז ע"ב: תאנא אמר רבי יוסי בהאי יומא דכפורי אתתקן למקרי פרשתא דא לכפרא לישראל בגלותא בגין דא סדרא דיומא דא הכא אסתדר ובגין דמיתתהון דבני אהרן מכפרא על ישראל מכאן אוליפנא כל ההוא בר נש דיסורי דמאריה אתיין עליה כפרה דחובוי אינון וכל מאן דמצטער על יסוריהון דצדיקייא מעבירין חובייא דלהון מעלמא ועל דא ביומא דא קורין אחרי מות שני בני אהרן דישמעון עמא ויצטערו על אבודהון דצדיקייא ויתכפר להון חוביייהו וכל דמצטער על אבודהון דצדיקייא או אחית דמעין עלייהו קודשא בריך הוא מכריז עליה ואומר (ישעיה ו ז) וסר עונך וחטאתך תכופר ולא עוד אלא דלא ימותון בנוי ביומוי ועליה כתיב (שם נג י) יראה זרע יאריך ימים וגו'.

תרגום: שנינו, אמר רבי יוסי ביום הכפורים הזה תקנו לקרא פרשה זו לכפר על ישראל בגלות, בשביל זה סדר היום הזה כאן הסתדר, ומשום שמיתת בני אהרן מכפרת על ישראל, מכאן למדנו כל אותו אדם שיסורי רבונו באים עליו, כפרת חטאיו הם, וכל מי שמצטער על יסורי הצדיקים, מעבירים חטאיהם מן העולם, ועל כן ביום הזה קוראים אחרי מות שני בני אהרן, שישמעו העם ויצטערו על אבדן הצדיקים, ויתכפרו להם חטאיהם. וכל מי שמצטער על אבדן של הצדיקים, או מוריד עליהם דמעו, הקדוש ברוך הוא מכריז עליו ואומר, וסר עונך וחטאתך תכופר, ולא עוד אלא שלא ימותו בניו בימיו, ועליו כתוב יראה זרע יאריך ימים וגו'.

עי' שבת קיט ע"ב: כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכולו שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם מניחין ידיהן על ראשו ואומרים לו וסר עונך וחטאתך תכופר, ועי' שם ח"א למהר"ל: פי' [כי בערב שבת כאשר נכנס השבת, אשרה שבת הוא השלמה, והשלם ראוי שיהיה מבלי חסרון, כי החטא הוא חסרון בודאי לאדם כאשר בארנו פעמי' הרבה. ולפיכך המלאכים שהם מלוין לאדם אומרים וסר עונך וחטאתך תכופר, כי הסרת חטא הוא מצד העליונים דוקא שהם בלא חטא ויום הכפורים שהוא סלוק חטא אז האדם במדריגת המלאך, ומצד כי אל האדם משמשים שני מלאכים מביאים אליו סילוק החטא.]

⁴⁸ ז"ל: כ"ז ראה זה מצאתי אמרה קהלת ולהלן הוא אומר אמר קהלת א"ר ירמיה זה רוח הקדש פעמים משיח בלשון זכר ופעמים משיח בלשון נקבה אחת לאחת למצוא חשבון א"ר יצחק בנוהג שבעולם אדם נכשל בעבירה והוא חייב עליה מיתה לשמים במה נתכפר לו מת שורו אבדה תרנגולתו נשברה צלוחיתו נכשל באצבעו הקטנה ויצא ממנה טיפת דם מקצת הנפש ככל הנפש

מסילת ישרים

הם לקבל את המעט כמרוכה. אך לא מתנגדים ומכחישים ממש מדת הדין, כי כבר יש בהם טעם הגון להחשיב אותם. אך שיותרו עבירות בלא כלום, או שלא ישגיח עליהם, זה היה נגד הדין לגמרי, כי כבר לא היה משפט ודין אמיתי בדברים, על כן זה אי אפשר להמצא כלל.

ואם אחד מן הדרכים שזכרנו לא ימצא לחוטא להמלט, ודאי שמדת הדין לא תשוב ריקם, וכן אמרו ז"ל (אסת"ר הנ"ל) מאריך אפיה וגבי דילה. נמצא שאין לאדם הרוצה לפקוח עיניו פיתוי שיוכל להתפתות בו, לבלתי הזהר במעשיו בתכלית הזהירות ולדקדק בהם תכלית הדקדוק, הן כל אלה ההשקפות שישקוף עליהן האדם ויקנה בהם מדת הזהירות ודאי אם בעל נפש הוא.

פרק ה – בבאור מפסידי הזהירות וההרחקה מהם

הנה מפסידי המידה הזאת ומרחיקה הם שלשה: האחד, הוא הטיפול והטרדה העולמית. השני, השחוק והלצון⁴⁹. השלישי, החברה הרעה. ונדבר בהם אחד לאחד. הנה הטיפול והטרדה, כבר דברנו מהם למעלה, כי בהיות האדם טרוד בעניני עולמו, הנה מחשבותיו אסורות בזיקי המשא אשר עליהם, ואי אפשר להם לתת לב אל המעשה, והחכמים עליהם השלום בראותם זה, אמרו (אבות פ"ד מ"י) הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה. כי הנה העסק מוכרח הוא לאדם לצורך פרנסתו, אך ריבוי העסק אינו מוכרח שיהיה כל כך גדול, עד שלא יניח לו מקום אל עבודתו, על כן נצטוינו לקבוע עתים לתורה⁴⁹. וכבר זכרנו שהיא המצטרבת יותר לאדם לשיגיע אל הזהירות, וכמאמר רבי פינחס תורה מביאה לידי זהירות, וזולתה לא יגיע אליו כלל. והוא מה שאמרו ז"ל (שם פרק ב מ"ה) ולא עם הארץ חסיד⁵⁰, וזה כי הבורא יתברך שמו שברא היצר הרע באדם

שנאמר אחת לאחת למצא חשבון חדא מערערא חדא והחשבון מתמצה כמה הוא מיצוי החשבון ר' פנחס אמר עד אחת:

⁴⁹ ע"י שבת לא ע"א: אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין [כשנכנס אדם לקבר – זהר ח"א קכז ע"ב] אומרים לו נשאת ונתת באמונה קבעת עתים לתורה עסקת בפריה ורביה צפית לישועה לפלגת בחכמה הבנת דבר מתוך דבר ואפילו הכי אי יראת ה' היא אוצרו אין אי לא לא. וע"י ז"ח ה ע"א: צריך האדם להשתדל בדרך ארץ ולעשות עתים לתורה ולהיות עמלו בשני הדרכים האלו מפני שיגיעת שניהם משכחת עון ושמא יאמר אדם הריני בן אבות העולם ממשפחה גדולה איני ראוי לעשות מלאכה ולא להתבזות אמור לו שוטה כבר קדמך יוצרך שנאמר בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ והוא עשה מלאכה קודם שבאת לעולם ומנ"ל שנאמר מכל מלאכתו אשר ברא אלקים לעשות קרא אותה מלאכה וכן וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה.

ע"י נצח ישראל כט: וזהו שאמר כאן גם כן אחר שאמר 'נשאת ונתת באמונה' - 'קבעת עתים לתורה'. כלל הדבר, הדין בתחלה כאשר בא לעליונים אשר אינם בעלי גשם, אם היה נמשך אחר הנשמה הנבדלת השכלית, או היה נמשך אחר גופו הגשמי. ואמר 'קבעת עתים לתורה', כי מצד הנשמה שהיא נבדלת, ראוי שיהיה נמשך אחר השכלי. ולפיכך תחלת דין האדם 'קבעת עתים לתורה', שפנה מעניני החמרים אל התורה, עד שהיה קובע עתים לתורה. כי קביעת העת מורה על שהשכל הוא עיקר באדם, ולא היה השכל אצלו דבר מקרה.

⁵⁰ ע"י תיקור"ז ו ע"ב: ובגין דא אמר דוד לשלמה בנו דע את אלה"י אביך ועבדהו (דברי הימים א' כח ט) דאי בר נש לא אשתמודע ההוא דיהב ליה אורייתא ומני ליה לנטרא לה איך דחיל מניה ועביד פקודיה ובגין דא אוקמוהו רבנן ולא עם הארץ חסיד ואין בור ירא חטא בגין דאורייתא דאיהי תר"א מתרין דרגין אתייהבת מחסד וגבורה דמתמן תרין פקודין אהבת חסד ודחילו דגבורה דאיהי יראה דבהון אשתלימו תר"ג פקודים ובגין דכל אורייתא ופקודהא מתרין סטרין אתייהבת אוקמוהו רבנן ולא עם הארץ חסיד ואין בור ירא חטא.

תרגום: ולכן אמר דוד לשלמה "דע את אלהי אביך ועבדהו", שאם אדם לא מכיר את אותו שנתן לו תורה וצוה אותו לשמרה, איך יפחד ממנו ויעשה מצוותיו, ולכן פרשוהו רבנן (אבות פ"ב מ"ה) ולא עם הארץ חסיד ואין בור ירא חטא. משום שתורה שהיא תר"א משתי דרגות, נתנה

מסילת ישרים

הוא שברא התורה תבלין לו, וכמו שאמרו ז"ל (קידושין ל ע"ג) בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין⁵¹. והנה פשוט הוא, שאם הבורא לא ברא למכה זו אלא רפואה זו, אי אפשר בשום פנים שירפא האדם מזאת המכה בלתי זאת הרפואה. ומי שיחשבו להנצל זולתה אינו אלא טועה, ויראה טעותו לבסוף כשימות בחטאו⁵². כי הנה היצר הרע באמת חזק הוא באדם מאד, ומבלי ידיעתו של האדם הולך הוא ומתגבר בו ושולט עליו⁵¹, ואם יעשה כל התחבולות שבעולם ולא יקח הרפואה שנבראה לו, שהיא התורה כמו שכתבתי, לא ידע ולא ירגיש בתגבורת חליו, אלא כשימות בחטאו ותאבד נשמתו⁵².

הא למה זה דומה לחולה שדרש ברופאים והכירו חליו ואמרו לו שיקח סם זה, והוא מבלתי שתקדם לו ידיעה במלאכת הרפואה, יניח הסם ההוא, ויקח מה שיעלה במחשבתו מן הסמים, הלא ימות החולה ההוא ודאי. כן הדבר הזה כי אין מי שמכיר בחלי היצר הרע ובכחו המוטבע בו אלא בוראו שבראו, והוא הזהירנו שהרפואה לו היא התורה, מי איפוא יניחה ויקח מה שיקח זולתה ויחיה, ודאי שחושך החומריות ילך ויגבר עליו מדרגה אחר מדרגה, והוא לא יבין עד שימצא שקוע ברעה ורחוק מן האמת הרחק גדול, שאפילו הרחוקי דברים לא יעלו על לבו לבקש האמת⁵³.

אך אם הוא עוסק בתורה, בראותו דרכיה ציוויה ואזהרותיה, הנה סוף סוף מאליו יתחדש בו התעוררות שיביאהו אל הדרך הטוב⁵³, והוא מה שאמרו ז"ל (פתיחתא דאיכה רבתי אות ב) הלואי אותי עזבו ותורת שמו שהמאור שבה⁵³ מחזירו למוטב.

והנה בכלל זה גם כן קביעות העתים אל השבון המעשה⁵³ ותקונו כמו שכתבתי למעלה. ומלבד כל זה, מה שישאר לו פנאי מעסקיו, אם חכם הוא ודאי שלא יאבדהו, אלא יאחז בו מיד ולא ירפהו לעסוק בו בעסק נפשו ותקון עבודתו, וזה המפסיד אף על פי שהוא היותר כללי, הנה הוא היותר קל למי שרוצה להמלט שימלט ממנו.

אך השני הנה הוא קשה מאד, והוא השחוק והלצון. כי מי שטובע במ הוא כמי שטובע בים הגדול שקשה מאד להמלט ממנו. כי הנה השחוק הוא מאבד את לב האדם⁵³, שכבר אין הטעם והידיעה מושלת בו, והרי הוא כשכור או שוטה אשר אי אפשר לתת להם ערמה או להנהיגם כי אינם מקבלים הנהגה.

מחסד וגבורה, שמשם שתי מצוות, אהבת חסד ויראת גבורה שהיא יראה, שבהם השתלמו תרי"ג מצוות. ומשום שכל התורה ומצוותיה משני צדדים נתנו, פרשוהו רבנן ולא עם הארץ חסיד ואין בור ירא חטא.

ועי' דרך חיים למהר"ל: ולא עם הארץ חסיד, כי האדם שיש בו החכמה, מצד כי גופו מחובר לשכל הנה יש בו זכות החומר, כי אין ספק כי לא ישוה גוף האדם וגוף הבהמה, כי גוף הבהמה מפני שאין גוף שלה קרוב אל השכל היא בעלת חומר עב וגס לגמרי, אבל גוף האדם מפני שהאדם הוא בעל שכל חומר שלו דק וזך, וכאשר הוא בעל חכמה לגמרי אז הוא מסולק מן עבות החמרי לגמרי, ומפני זה אפשר שימצא בו החסידות שהוא איש טוב עושה חסידות עם הכל, והיפך זה אין עם הארץ חסיד שהוא רחוק מן הטוב כי הוא בעל חומר גס ואיך יהיה בו החסידות, כי החסידות מצד אשר הוא אדם טוב והטוב ימצא כאשר הוא מסולק עבות החמרי עד שהוא קרוב אל השכלי ואז נמצא בו הטוב וכו'.

⁵¹ עי' לעיל הערה 30.

⁵² עי' פרי עץ חיים שער נפילת אפים פרק ב: כי ברדתו בעת נפילת אפים ואינו יכול לעלות מחמת איזה עון, ואז אוחזין בו החיצונים, ונשארת נפשו בקליפה, ואינו יוצא עוד משם, ונותנין לו נשמה טמאה אחרת במקומה. וז"ס רשעים בחייהם קרואים מתים, כי הם מתים בסוד נפילת אפים, ואינם מרגישים מיתתם, שנחלף נשמתם כנ"ל רחמנא ליצלן. עי' ספר הליקוטים - ספר ישעיה - פרק נז: סוד הרשעים שבחייהם קרואים מתים. וכו' כשהאדם חוטא, הוא מוריד נשמתו לגהינם בעודו בחיים, כי בעת יצירתו ניתנת בגופו, וכשהוא חוטא יורדת דרך מרגלותיו לגהינם, ונשקעת שם כפי גדר חטאתיו, כמדריגת נשמתו יורדת לגהינם. ולכן בחיו קרוי מת.

⁵³ זכור לי במקום א' איתא שהרהורי תשובה מגיעים מהאור מקיף, ובספר הליקוטים זה מוזכר וצריך להביאו@.

מסילת ישרים

והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ב &) לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה. וחכמים זכרונם לברכה אמרו (אבות פ"ג מי"ג) שחוק וקלות ראש מרגילים את האדם לערוה, כי אף על פי שהמורה היא הערוה אצל כל בן דעת, ולבו ירא מקרב אליה מכת הציור שכבר נצטייר בשכלו מאמיתת גודל פשעה ורוב עונשה. הנה השחוק וקלות ראש, ממשיכים אותו מעט מעט ומקריבים אותו הלוך וקרב שתהיה היראה סרה מעליו מעט מעט, מדריגה אחר מדריגה עד שיגיע על העון עצמו ויעשהו, וכל כך למה, לפי שכמו שכל מציאות הזהירות תלוי בשימת הלב על הדבר, כן כל עצמו של השחוק אינו אלא מסיר הלב מן המחשבות הישרות והעיוניות, ונמצא שלא יבואו הרהורי היראה בלבו כלל.

ותראה קושי הלצון והשחתתו הרבה, כי כמו המגן המשוה בשמן אשר ישמיט ויפיל מעליו החצים ומשליכם לארץ, ולא יניח אותם שיגיעו אל גוף האדם, כן הלצון מפני התוכחה והמרדות, כי בליצנות אחד ובשחוק קטן יפיל האדם מעליו ריבוי גדול מן ההתעוררות וההתפעלות, מה שהלב מתעורר ומתפעל בעצמו מדי ראותו או שומעו ענינים שיעירוהו אל החשבון והפשפוש במעשים, ובכח הליצנות יפיל הכל לארץ ולא יעשה בו רושם כלל, ולא מפני חולשת הענינים ולא מפני הסרון הבנת הלב, אלא מפני כח הלצון ההורס כל עניני המוסר והיראה.

והנה הנביא ישעיה היה צווח על זה ככרוכיא, כי היה רואה שזה היה מה שלא היה מניח מקום לתוכחותיו שיעשו רושם, והיה מאבד תקותם של החוטאים, והוא מה שאמר (ישעיה כח כב) ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם. וכבר גזרו אמר חכמים זכרונם לברכה (ע"ז יח ע"ב) שהליץ מביא היסורין עליו, והוא מה שהכתוב עצמו מבאר בפירוש (משלי יט כט) נכוננו ללצים שפטים. כי זה הוא דבר שהדין נותן אותן, כי מי שמתפעל מן ההתבוננות ומן הלימודים, אינו צריך שיתיסר בגופו, כי כבר ישוב מחטאותיו בלי זה מכת הרהורי תשובה שיוולדו בלבבו על ידי מה שיקרא או שישמע מן המוסרים והתוכחות. אך הלצים שאינם מתפעלים מן התוכחות מפני כח ליצנותם, אין להם תיקון אלא השפטים, שאלה לא יהיה כח בליצנותם לדחותם מעליהם כאשר ידחו המוסרים. והנה כפי חומר החטא ותולדותיו, החמיר השופט האמיתי בעונשו. והוא מה שלמדונו ז"ל (ע"ז יח ע"ב) קשה הליצנות שתחלתו יסורין וסופו כליה, שנאמר פן יחזקו מוסריכם כי כלה ונחרצה שמעתי וגו'.

והמפסיד השלישי הוא החברה, דהיינו חברת הטפשים והחוטאים, והוא מה שהכתוב אומר (משלי יג כ) ורועה כסילים ירוע⁵⁴. כי הנה אנחנו רואים פעמים רבות, אפילו אחר שנתאמת אצל האדם חובת העבודה והזהירות בה, יתרפה ממנה או יעבור על איזה דברים ממנה כדי שלא ילעגו עליו חבריו, או כדי להתערב עמהם, והוא מה ששלמה מזהיר ואומר (שם כד) ועם שונים אל תתערב. כי אם יאמר לך אדם (כתובות יז ע"ג) לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות, אף אתה אמור לו כמה דברים אמורים, בבני אדם שעושים מעשי אדם, אך לא בבני אדם שעושים מעשי בהמה.

ושלמה מזהיר עוד (משלי יד &) לך מנגד לאיש כסיל. ודוד המלך אמר (תהלים א א) אשרי האיש אשר לא הלך וגו'⁵⁵. וכבר פירשו זכרונם לברכה (ע"ז יח ע"ג) אם הלך סופו לעמוד, ואם עמד סופו לישב. ואומר (תהלים כו ד) לא ישבתי עם מתי שוא וגו'

- מאיר המסילה -

⁵⁴ ז"ל הפסוק: הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע. ת"י: דמהלך עם חכמי נתחכם ודמחבר לסכלי נבאש ליה [נעשה לו רע].
⁵⁵ בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב.

מסילת ישרים

שנאתי קהל מרעים וגו'⁵⁶. אין לו לאדם אלא להטהר ולנקות עצמו ולמנוע רגליו מדרכי ההמון השקועים בהבלי הזמן, וישיב רגליו אל הצרות ה' ואל משכנותיו. הוא שדוד עצמו מסיים ואומר (שם א) ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'.

ואם יארע לו שימצא בחברת מי שילעג עליו, לא ישית לבו אל הלעג ההוא, אדרבא ילעג על מלעיגיו ויבזם, ויחשוב בדעתו כי לולי היה לו להרויח ממון הרבה ההיה מניח מה שהיה צריך לזה מפני חבריו שלא ילעגו, כל שכן שלא ירצה לאבד נשמתו מפני לעג.

ועל דרך זה הזהירו ז"ל (אבות פ"ה מ"ב) הוי עז כנמר וכו' לעשות רצון אביך שבשמים. ודוד אמר (תהלים קיט מו) ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש, שאף על פי שרוב המלכים עסקם ודבורם בדברי גדולות והנאות, ודוד שהיה גם כן מלך, לכאורה תהיה לו להרפה אם בהיותו בחברתם יהיה הוא מדבר בדברי מוסר ותורה, תחת ספרו מן הגדולות ומתענוגות בני אדם כמוהם. הנה לא היה חש לזה כלל, ולא היה לבו נפתח בהבלים האלה אחרי שכבר השיג האמת, אלא מפרש ואומר, ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש. וישעיה כמו כן אמר (ישעיה נ ז) על כן שמתני פני כחלמיש ואדע כי לא אבוש.

פרק ו - בבאור מדת הזריזות

אחר הזהירות יבוא הזריזות, כי הזהירות סובב על ה"לא תעשה", והזריזות על ה"עשה". והיינו (תהלים לד טו) סור מרע ועשה טוב⁵⁷, וענינו של הזריזות מבואר שהוא

- מאיר המסילה -

ז"ל: לא ישבתי עם מתי שוא ועם נעלמים לא אבוא: שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב.

⁵⁷ עי' ע"ח שער הקלי' נגה ה: הגוף ממש של החומר של האדם הוא בחי' אחרת, ושל נעלך דמשה הוא מקליפת נוגה, נאמר על הרע שבה. וכו' הגוף העכור הוא העולם הזה הכולל כל העולמות, והוא פסולת הכל, וחומר הכל. וכו' גוף של אדם יש לו חומר זה, ובפנים מזה יש לו ב' גופים אחרים, א' הוא הגוף הזך והטהור מהחשמל כנ"ל שבו זכה משה בסנה כנ"ל, והב' הוא מקלי' נוגה והוא כלול מיצ"ט ומיצה"ר מלאך ושיד, ונקרא נפש הבהמית טו"ר. וכו' והנה לא נתן הקב"ה תורה ומצות לישראל אלא לברר ולצרף ולהסיר הסיגים מהכסף שהם לבוש הנשמה, וע"י כוונת האדם בתורה ובמצות נגמר לבוש נשמה כנזכר פרשת ויחי (רכד ע"א). וע"י התורה מזדכך נוגה דיצירה לבוש הרוח, וע"י מצות מעשיות מזדכך נוגה דעשיה (ונעשה) לבוש הנפש. והנה כפי מה שחסר לאדם להשלימו כך ימים קצבו לו, וכו' והנה בקליפת נוגה יש רמ"ח איברים ושס"ה גידין טובים, ובכולם נתערב הרע אך אינן שוין. כי הנה כל התרי"ג מצות כלולין ב"ס, ורמ"ח מ"ע הם נגד זכור, ואז בעשותן נתקן הזכר דנחה, וכו' וע"י שס"ה לאוין שהם שמור כנגד הנוקבא. וכו' נמצא כי בשמור שס"ה ל"ת גורם שלא יתדבק בו הרע יותר, וזהו ענין (תהלים לד טו) סור מרע, והבן זה כי בזה נשאר על עמדו כמו שהיה. ואח"כ ועשה טוב, כי ע"י הרמ"ח מ"ע הרע שבנוגה מתהפך לטוב ממש שמתדבק במוח.

ועי' שערי קדושה ח"א ש"א: גוף האדם הנוצר מארבעה היסודות התחתונים, והנה הם כלולים טוב ורע, וגוף האדם נוצר מן הטוב שבארבעה יסודות - אש, רוח, מים, עפר. ועי"ש ש"ב: יסוד האש ממנו נמשכת הגאווה וכו' ובכללה הכעס וכו'. יסוד הרוח ממנו נמשך דבור הנקרא שיחה בטלה וכו'. יסוד המים ממנו תאות התענוגים וכו'. יסוד העפר ממנו מדת העצבות בכל פרטיו, ותולדותיה אחת, והוא העצלות לקיים התורה והמצות. וכו' והפכס הם ארבע מדות טובות נמשכות מארבעה יסודות הטוב שבנפש היסודית. והם, הענוה שהיא תכלית השפלות ומתרחק מכל מיני כעס הבא על ידי גאווה. והשתיקה כאלם לא יפתח פיו לבד בעסק תורה ומצות או בהכרחו לקיום הגוף ולצורך כבוד הבריות, והמיאוס בכל תענוגי הגוף ומותריו המוכרחים. והשמחה התדירית בחלקו, כי כל דעבדין מן שמיא לטב, וגם לזרז עצמו בתכלית השמחה בעבודת קונו.

מסילת ישרים

ההקדמה למצות ולהשלמת ענינם⁵⁸, ובלשון הזה אמרו ז"ל (פסחים ד ע"ג) זריזים מקדימים למצות. וזה כי כמו שצריך פקחות גדול והשקפה רבה לינצל ממוקשי היצר ולהמלט מן הרע שלא ישלוט בנו להתערב במעשינו, כן צריך פקחות גדול והשקפה לאחוז במצות⁵⁹ ולזכות בהם ולא תאבדנה ממנו. כי כמו שמסבב ומשתדל היצר הרע בתחבולותיו להפיל את האדם במכמורות החטא, כן משתדל למנוע ממנו עשית המצות ולאבדם ממנו, ואם יתרפה ויתעצל ולא יתחזק לרדוף אחריהם ולתמוך בהם, ישאר נעור וריק מהם בודאי.

ותראה, כי טבע האדם כבד מאד⁶⁰, כי עפריות החמירות גס⁶¹, על כן לא יתפוז האדם בטורח ומלאכה, ומי שרוצה לזכות לעבודת הבורא יתברך⁶², צריך שיתגבר נגד טבעו עצמו, ויתגבר ויזדרז, שאם הוא מניח עצמו ביד כבודות ודאי הוא שלא יצליח. והוא מה שאמר התנא (אבות פ"ה מ"ב) הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. וכן מנו חכמים ז"ל (ברכות לב ע"ב) בדברים הצריכים חיזוק; תורה ומעשים טובים⁵⁸. ומקרא מלא הוא (יהושע א ז) חזק ואמץ מאד לשמר לעשות ככל התורה אשר צוך משה עבדי, כי חיזוק גדול צריך למי שרוצה לכפות הטבע אל הפכו.

והנה שלמה שנה מאד באזהרתו על זה בראותו את רוע העצלה וההפסד הגדול הנמשך ממנה, ואמר (משלי ו י, כד לג) מעט שנות מעט תנומות מעט חבק ידים לשכב ובא כמהלך ראשך ומחסרך כאיש מגן. כי הנה העצל אף על פי שאינו עושה רע בקום עשה, הנה הוא מביא את הרעה עליו בשב ואל תעשה שלו. ואמר (שם יח ט) גם מתרפה במלאכתו אה הוא לבעל משחית⁵⁹, כי אף על פי שאיננו המשחית העושה את הרעה בידיו, לא תחשוב שהוא רחוק ממנו, אלא אחיו הוא ובן גילו הוא.

ואמר עוד לבאר רעת העצל באור ציורי, מה שיקרה ויולד לעינינו יום יום, (שם כד ל-לד) על שדה איש עצל עברתי, ועל כרם אדם חסר לב, והנה עלה כולו קמשונים כסו פניו חרלים וגו', ואחזה אנכי אשית לבי ראיתי לקחתי מוסר מעט שנות מעט תנומות וגו' ובא מתהלך רישך וגו'⁶⁰.

⁵⁸ עיי' ספר הליקוטאים - פרשת וישב - פרק מח: ד' דברים צריכים חיזוק תורה ומעשים טובים ודרך ארץ ותפילה. ואלו הד' דברים הם המוחין של גדלות, כי תורה היא חכמה, נובלת חכמה של מעלה תורה, ומעשים טובים בבניה, וכן ארז"ל כשאמרו ישראל נעשה ונשמע אמר הקב"ה מי גלה סוד זה לבני להקדים עשייה לשמיעה, שהיא מדריגת המלאכים, שהעשייה היא בבניה. תפילה, היא המשכת החסדים. ודרך ארץ, הם הגבורות.

⁵⁹ עיי' אסתר רבה פ"א סי' א: אחורוש וכו' אמר שהיה אחיו של ראש אחיו של נבוכדנצר וכי אחיו היה והלא זה כשדי וזה מדיי אלא זה ביטל מלאכת ב"ה וזה החריבו לפיכך השוה אותם הכתוב כאחד הה"ד (משלי י"ח) גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית.

⁶⁰ על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב: והנה עלה כולו קמשונים כסו פניו חרלים וגדר אבניו נהרסה: ואחזה אנכי אשית לבי ראיתי לקחתי מוסר: מעט שנות מעט תנומות מעט חבק ידים לשכב: ובא מתהלך רישך ומחסרך כאיש מגן. ועיי' סנהדרין קג ע"א: אמר רב חסדא אמר רבי ירמיה בר אבא מאי דכתיב על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כולו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה על שדה איש עצל עברתי זה אחז ועל כרם אדם חסר לב זה מנשה והנה עלה כולו קמשונים זה אמון כסו פניו חרולים זה יהויקים וגדר אבניו נהרסה זה צדקיהו שנחרב בית המקדש בימיו. ועיי' שם במהר"ל: על שדה איש עצל וכו'. פי' שכל אלו המלכים כל אחד הוסיף על הראשון כמו שאמר לקמן אחז התיר את הערוה. מנשה בא על אחותו, אמון בא על אמו, יהויקים אמר קמאי לא ידעי לארגוזי, הרי שכל אחד הוסיף. וכן אמר הכתוב על שדה איש עצל עברתי ואח"כ על כרם חסר לב וזהו בודאי יותר מן איש עצל, ויותר מזה והנה עלה כולה קמשונים זהו יותר מן (שדה של חרס) [כרם חסר לב] ועוד יותר כסו פניו חרולים זה יהויקים, ובא לומר שהרשעות נתוסף תמיד כי נעשה חטאים הראשונים כאלו היה היתר ולכן היה מוסיף תמיד ברשעות.

מסילת ישרים

והנה מלבד פשוטו אשר הוא אמיתי כמשמעו, שהוא מה שקורה אל שדה העצל ממש, הנה דרשו בו חכמים ז"ל מדרש נאה זה לשונם (מדרש משלי א'⁶¹, שם כד⁶²) והנה עלה כולו קמשונים, שמבקש פירוש של פרשה ואינו מוצא, כסו פניו וגו', מתוך שלא עמל בהם הוא יושב ומטמא את המהור ומטהר את הטמא ופורץ גדרן של תלמידי חכמים.

מה ענשו של זה, שלמה פירשו (קהלת י ח) ופורץ גדר ישכנו נחש. והיינו כי רעת העצל אינה באה בבת אחת, אלא מעט מעט בלא שידע וירגיש בה⁶³, כי הנה הוא נמשך מרעה אל רעה, עד שימצא טבוע בתכלית הרעה. הנה בתחלה אינו אלא מחסיר הטורה אשר היה ראוי לו, ומזה נמשך שלא ילמוד בתורה ככל הצורך, ומפני חסרון הלימוד כשיבוא אחר כך ללמוד תחסר לו ההבנה. והנה אלולי היתה גומרת רעתו בה, כבר היתה רבה, אך עוד מתרבה והולכת במה שברצותו על כל פנים לישוב הפרשה והפרק ההוא, הנה יגלה בה פנים שלא כהלכה, וישחית האמת ויהפכה ויעבור על התקנות ויפרוץ את הגדרים, וסופו כליה כמשפט כל פורץ גדר, אמר שלמה "ואחזה אנכי אשית לבי", התבוננתי על הדבר הזה וראיתי גודל הרע שבו, שהוא כארס ההולך ומתפשט מעט מעט, ואין פעולתו ניכרת עד המיתה, וזהו "מעט שנות וגו' ובא כמהלך רישך ומחסרך כאיש מגן".

והנה אנחנו רואים בעינינו כמה וכמה פעמים שכבר לבו של האדם יודע חובתו, ונתאמת אצלו מה שראוי לו להצלת נפשו⁶⁴, ומה שחובה עליו מצד בוראו, ואף על פי כן יניחחו לא מחסרון הכרת החובה ההיא ולא לשום טעם אחר, אלא מפני שכבודת העצלה מתגברת עליו, והרי הוא אומר, אוכל קמעא או אישן קמעא⁶⁴, או קשה עלי לצאת מביתי, פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה (שיה"ש ה ג), כמה עזה בעולם הקרה רבה, או הגשמים וכל שאר האמתלאות והתואנות, אשר פי העצלים מלא מהם, ובין כך ובין כך התורה מונחת והעבודה מבוטלת, והאדם עוזב את בוראו, הוא מה ששלמה אומר (קהלת י יח) בעצלותים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית.

ואולם אם תשאל את פי העצל, יבוא לך במאמרים רבים ממאמרי החכמים והמקראות מן הכתובים והטענות מן השכל, אשר כולם יורו לו לפי דעתו המשובשת להקל עליו ולהניחו במנוחת עצלותו, והוא איננו רואה שאין הטענות ההם והטעמים ההם נולדים לו מפני שיקול דעתו, אלא ממקור עצלותו הם נובעים, אשר בהיותה היא גוברת בו מטה

- מאיר המסילה -

⁶¹ תמן תנינן, מתוך שאינו עמל בהן, סופו להיות מבקש ראש הפרק, ראש המסכת, ראש הפרשה, ואינו יודע אפילו פסוק אחד, ועליו הוא אומר, (משלי כד, ל) על שדה איש עצל עברתי וגו' והנה עלה כלו קמשונים. ומתוך שאינו עמל בה, סופו להיות מטמא את הטהור ומטהר את הטמא, ועליו הוא אומר, (שם) כסו פניו חרולים. ואם נתעסק בהן כדי צרכו, הן מצהילין לו ומאירין פניו, כדכתיב (דניאל יב, ג) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע.

⁶² על שדה איש עצל עברתי. מה השדה הזו, אם אין אדם חורשה וזורעה היא מעלה כולה קוצים ודרדרים. ועל כרם אדם חסר לב. מה הכרם הזה, אם אין אדם מעדרו ומנכשו הוא מעלה כולו עשבים. כן תלמיד חכם, אם אינו נושא ונותן בתורתו סופו להיות מבקש ראש הפרק ראש המסכתא ואינו מוצא. והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה. שפרץ גדרה של תורה. אבל כל זמן שדברי תורה נכנסין ומוציאין חדרי לב פנויין ושרויין בתוכה, אין יצר הרע שולט בהן. ואם לאו, אין אדם יכול להוציאן מתוכן. משל למלך שהיה מהלך במדבר ומצא שם טרקלין וחדרים פנוין, נכנס ושורה בתוכו. כך יצר הרע, אם אין מוצא דברי תורה, שולט בהן, ואין אדם יכול להוציאן מתוכן:

⁶³ עיי' לעיל הערה 52.

⁶⁴ מלשון הגמ' (ברכות ד ע"ב) והא דקא אמרי [זמן ק"ש] עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה כדתניא חכמים עשו סייג לדבריהם כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעה ואשתה קימעה ואישן קימעה ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה.

מסילת ישרים

דעתו ושכלו אל המענות האלה, אשר לא ישמע לקול החכמים ואנשי הדעה הנכונה. הוא מה ששלמה צווח ואומר (משלי כו טז) חכם עצל בעיניו⁶⁵ משבעה משיבי טעם, כי העצלה איננה מנחת לו שיהיה אפלו חש לדברי המוכיחים אותו, אלא יחשוב הכל לתועים ושומים והוא לברו חכם.

והנה תדע כי זה כלל גדול מנוסה במלאכת הפרישות, שכל קולא צריכה בדיקה, כי אף על פי שיכולה להיות ישרה ונכוחה, אמנם קרוב הדבר שתהיה מעצות היצר ומרמותיו, על כן צריך לבדוק אחריה בחקירות ודרישות רבות, אם אחר כל אלה תצדק ודאי שהיא טובה.

כללו של דבר חיזוק גדול צריך האדם להתחזק ולהתגבר בזריזות לעשות המצות, בהשליכו מעליו כובד העצלה המעכבת על ידו. ותראה שהמלאכים נשתבחו במדה הטובה הזאת, שנאמר בהם (תהלים קג כ) גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו⁶⁶, ואומר (יחזקאל א &) והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק⁶⁷. והנה אדם הוא אדם ולא מלאך, על כן אי אפשר לו שיגיע לנבורתו של המלאך. אך ודאי, שכל מה שיוכל להתקרב במדרגתו אליו ראוי שיתקרב, ודוד המלך היה משבח על חלקו ואומר (תהלים קיט &) חשתי ולא התמהמהתי לשמר מצותיך.

פרק ז – בבאור חלקי הזריזות

חלקי הזריזות שנים: אחד, קודם המעשה. ואחר, אחרי כן. קודם התחלת המעשה הוא שלא יחמיץ האדם את המצוה, אלא בהגיע זמנה או בהודמנה לפניו, או בעלותה במחשבתו, ימהר יחיש מעשהו לאחוזו בה ולעשות אותה, ולא יניח זמן לזמן שיתרבה בינתים, כי אין סכנה כסכנתו. אשר הנה כל רגע שמתחדש יוכל להתחדש איזה עכוב למעשה הטוב, ועל אמיתת זה הדבר העירונו ז"ל בענין המלכת שלמה שאמר דוד לבניהו (מלכים א' א לג) והורדתם אותו אל גיחון, וענה בניהו אמן כן יאמר ה'. אמרו זה לשונם (בראשית רבה פע"ו סי' ב): רבי פינחס בשם רבי חנן דצפורי והלא כבר נאמר (דבה"י א' 65

- מאיר המסילה -

לשאול אם לעשות משהו שזה כתריום שמדבר על העצל ולא על החכם.

⁶⁶ עי' זהר ח"ב ג ע"א: כל אשר דבר יהו"ה נעשה ונשמע והוה במתקלא חדא כמלאכין עלאין דהכי כתיב בהו (תהלים קג כ) ברכו יהו"ה מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו. תרגום: כל אשר דיבר ה' נעשה ונשמע והוה במשקולת אחד כמלאכים עליונים שכך כתוב בהם ברכו ה' מלאכיו גיבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו.

⁶⁷ עי' אד"ז רצג ע"ב: גבינוי לא משתככיין בר כד בעיין גוויין דחוורא לאשגחא בגין דגבינין יהבין אתר לאשגחא לכלהו גוויי ואי אינון לא יהבין אתר לא יכלין לאשגחא ולאסתכלא גבינין לא קיימין ולא משתככיין שעתא חדא שלימתא אלא פקחין וסתמין וסתמין ופקחין משום עינא פקיחא דקאי עלייהו וע"ד כתיב והחיות רצוא ושוב (יחזקאל א).

תרגום: עפעפיו אינם נחים, חוץ מכאשר צבעי הלבן רוצים להשגיח, משום שהעפעפים נותנים מקום לכל הצבעים להשגיח. ואם הן אינן נותנים מקום, אין יכולים להשגיח ולהסתכל. העפעפים אינם עומדים ואינם נחים שעה אחת שלמה, אלא פוקחים וסוגרים, סוגרים ופותחים, ומשום העין המפקח העומד עליהן, נאמר "והחיות רצוא ושוב".

ועי' תיקו"ז (סז ע"ב): ולבתר דנפיק מנייהו והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד ט) בההוא זמנא כל חיוון יתערון בנגונא וכנפיהם פרודות מלמעלה (יחזקאל א יא) לקבלא ליה בחדוה וכלהון יהון רצין ושבין בנגונא ושליחותא לגביה הה"ד והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק (שם יד) לבשרא לישראל

תרגום: ואחר שיוצא מהם "והיה יהו"ה למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה יהו"ה אחד ושמו אחד". באותו זמן, כל החיות יתעוררו בנגון, "וכנפיהן פרודות מלמעלה", לקבלו בשמחה. וכולם יהיו רצים ושבים בנגון ושליחות אליו, זהו שכתוב "והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק", לבשר לישראל.

מסילת ישרים

כב &) הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה, אלא הרבה קטרונין יעמדו מכאן ועד גיחון. על כן הזהירו זכרונם לברכה (מכילתא שמות יב) ושמרתם את המצות, מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה⁶⁸. ואמרו (ב"ק לה ע"ב) לעולם יקדים אדם לדבר מצוה, שלפי שהקדימה בכירה לצעירה זכתה וקדמה ארבעה דורות בישראל למלכות⁶⁹. ואמרו (פסחים ד ע"א) זריזים מקדימים למצוות. וכן אמרו (ברכות ו ע"ב) לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה ואפילו בשבת. ובמדרש אמרו (ויק"ר פי"א סי' ט) הוא ינהגנו על מות בזריזות כאלין עולמתא⁷⁰, כמה דאת אמר (תהלים סו &) בתוך עלמות תופפות. כי הזריזות היא מדת שלמות גדול אשר טבעו של האדם מונעה ממנו עתה, ומי שמתגבר ותופש בה כל מה שיוכל, הנה לעתיד לבוא יזכה לה באמת, אשר הבורא יתברך יתנה לו שכרו חלף מה שהשתדל אחריה בזמן עבודתו⁷¹.

אך הזריזות אחר התחלת המעשה, הוא שכיון שאהו במצוה ימהר להשלים אותה, ולא להקל מעליו כמי שמתאוה להשליך מעליו משאו, אלא מיראתו פן לא יזכה לגמור אותה. ועל זה הרבו להזהיר זכרונם לברכה, ואמרו (תנחומא עקב ו) כל המתחיל במצוה ואינו גומר אותה קובר אשתו ובניו, ואמרו (שם) אין המצוה נקראת אלא על שם גומרה. ואמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כב כט) חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב כל יתיצב לפני השוכים. וחכמים זכרונם לברכה (סנהדרין קד ע"ב) יחסו לו השבח הזה על שמהר במלאכת בנין הבית ולא נתעצל בה לאחר אותה. וכן דרשוהו (שמ"ר פי"א סי' א) על משה עליו השלום על שמהר במלאכת המשכן.

וכן תמצא כל מעשיהם של צדיקים תמיד במהירות. אברהם, כתוב בו (בראשית יח ו-ז) וימהר אברהם האהלה אל שרה ויאמר מהרי וגו', ויתן אל הנער וימהר. רבקה, (שם כד כ) ותמהר ותער כדה וגו'. וכן אמרו במדרש (במדבר רבה פי"א סי' ה) ותמהר האשה וגו' (שופטים יג י) מלמד שכל מעשיהם של צדיקים במהירות. אשר לא יתנו הפסק זמן, לא אל התחלת המצוה ולא אל השלמתה. ותראה שהאדם אשר תלהט נפשו בעבודת בוראו, ודאי שלא יתעצל בעשית מצותיו, אלא תהיה תנועתו כתנועת האש המהירה, כי לא ינוח ולא ישקוט, עד אם כלה הדבר להשלימו⁷².

ואמנם התבונן עוד שכמו שהזריזות הוא תולדת ההתלהטות הפנימי, כן מן הזריזות יולד ההתלהטות⁷³. והיינו, כי מי שמרגיש עצמו במעשה המצוה כמו שהוא ממהר תנועתו החיצונית, כן הנה הוא גורם שתבער בו תנועתו הפנימית כמו כן, והחשק והחפץ יתגבר בו וילך. אך אם יתנהג בכבודות בתנועת איבריו, גם תנועת רוחו תשקע ותכבה, וזה דבר שהנסיון יעידהו.

ואמנם כבר ידעת שהנרצה יותר בעבודת הבורא יתברך שמו הוא חפץ הלב ותשוקת הנשמה, והוא מה שדוד המלך מתהלל בחלקו הטוב, ואומר (תהלים מב ב, ג)

- מאיר המסילה -

⁶⁸ עי' דרך חיים (אבות פ"א מ"ב): המצוות הם דברים אלהיים ולכך לא היו נעשים בשהיה ובעיכוב זמן. ומה שאסור להחמיץ את המצה ואסור להחמיץ את המצוה הכל טעם אחד, כי ישראל יצאו ממצרים מכח המדריגה העליונה האלהית שאין בה שהיית זמן כלל וכמו שהארכנו בזה במקומו, וזה טעם שאסור להחמיץ המצוה כי יש שם חימוץ על המצוה כמו על המצה כי המצוה היא אלהית ואין ראוי לה הזמן ששייך אל הדברים שהם בעולם הזה שהוא עולם הגשמי תחת הזמן.

⁶⁹ עי' נתיבות עולם (נתיב התורה פרק יז): הקדימה במצות מורה שהוא עושה המצוה לפי מעלתה כראוי שהמצוה היא אלהית ואינה תחת הזמן ואם מעכב המצוה דבר זה אינה לפי מעלת המצוה שהיא אלהית.

⁷⁰ בזריזות כאלה נערים.

מסילת ישרים

כאיל תערג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלקים צמאה נפשי לאלקים וגו'⁷¹, (שם פד ג) נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'⁷², (שם סג ב) צמאה לך נפשי כמה לך בשרי⁷³. ואולם האדם אשר אין החמדה הזאת לוהטת בו כראוי⁷⁴, עצה טובה היא לו שיודרו ברצונו כדי שימשך מזה שתולד בו החמדה בטבע, כי התנועה החיצונית מעוררת הפנימית⁷⁵. ובודאי שיותר מסורה בידו היא החיצונית מהפנימית, אך אם ישתמש ממה שבידו, יקנה גם מה שאינו בידו בהמשך, כי תולד בו השמחה הפנימית והחפץ והחמדה מכח מה שהוא מתלהט בתנועתו ברצון, והוא מה שהיה הנביא אומר (הושע ו ג) ונדעה נרדפה לדעת את ה'⁷⁴, וכתוב (שם יא י) אחרי ה' ילכו כאריה ישאג⁷⁵.

- מאיר המסילה -

⁷¹ עי' זהר ח"ג סז ע"ב: רבי אבא הוה יתיב קמיה דר' שמעון קם ר' שמעון בפלגו ליליא למלעי באורייתא קמו רבי אלעזר ורבי אבא עמיה פתח רבי שמעון ואמר כאיל תערוג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלהים האי קרא אוקמוה חברייא זכאן אינון ישראל מכל עמין דקב"ה ייהב לון אורייתא קדישא ואורית לון נשמתין קדישין מאתר קדישא בגין למעבד פקודוי ולאשתע' באורייתא דכל מאן דאשתעשע באורייתא לא דחיל מכלא דכתיב (&) לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי מאן אינון שעשועי אורייתא דאורייתא שעשועים אקרי דכתיב (&) ואהיה שעשועים יום יום ודא הוא דתנינן קב"ה אתי לאשתעשע עם צדיקייא בגנתא דעדן מאי לאשתעשעא בגין למחדי בהו דתנינן זכאין אינון צדיקייא דכתיב בהו (&) אז תתענג על יי' בגין לאתענגא מההוא שקיו דנחלא כד"א (&) והשביע בצחצחות נפשך כביכול קב"ה משתעשע בהו מההוא שקיו דנחלא דמתענגי בהו צדיקיא ועל דא אתי לאשתעשעא עם צדיקיא.

תרגום: רבי אבא היה יושב לפני רבי שמעון, קם רבי שמעון בחצות הלילה לעסוק בתורה, קמו רבי אלעזר ורבי אבא עמו. פתח רבי שמעון ואמר, כאיל תערוג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלהים, הפסוק הזה פרשוהו החברים, אשריהם ישראל מכל העמים שהקדוש ברוך הוא נתן להם תורה קדושה, והוריש להם נשמות קדושות ממקום קדוש כדי לעשות מצוותיו ולהשתעשע בתורה, שכל מי שמשתעשע בתורה לא פוחד מכל, שכתוב לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי. מי הם שעשועי תורה, שהתורה נקראת שעשועים, שכתוב ואהיה שעשועים יום יום, וזהו ששינון שהקדוש ברוך הוא בא להשתעשע עם הצדיקים בגן עדן. מה זה להשתעשע, כדי לשמח עמהם, ששינון אשרי הצדיקים שכתוב בהם, אז תתענג על ה', כדי להתענג מאותה השקאה של הנחל, כמו שנאמר והשביע בצחצחות נפשך, כביכול משתעשע הקדוש ברוך הוא בהם, מאותה השקאת הנחל שבה מתענגים הצדיקים, ועל כן בא להשתעשע עם הצדיקים. ועי' עוד הערה 13.

⁷² עי' זר"ח יח ע"א: רבי חייא ור' יוסי הוו אזלי באורחא א"ר יוסי לר' חייא הא תנינן במתניתא דידן דכל מה דעביד קב"ה בין לעילא בין לתתא כלהו כסיפין ושקדין למהך לזיניה גופא אזיל בתר זיניה לארעא דאתנסיבת מינה ונשמתא לית ליה כסופא אלא לאתר דאתנסיבת מתמן דכל מה דעביד כסיף בתר זיניה הה"ד נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' ולא לעלמא הדין כגופא תרגום: רבי חייא ורבי יוסי היו הולכים בדרך אמר רבי יוסי לרבי חייא הרי שנינו בברייתא שלנו שכל מה שעשה הקדוש ברוך הוא בין למעלה בין למטה כלם משתוקקים ושוקדים ללכת למינו הגוף הולך אחר מינו לארץ שנטל ממנה ולנשמה אין תשוקה אלא למקום שנקחה משם שכל מה שעשה משתוקק אחר מינו זהו נאמר (תהלים פד) נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' ולא לעולם הזה כמו הגוף.

⁷³ עי' זהר ח"ג כא ע"ב: צמאה לך נפשי דהא נפשאי וגופא דילי תאיבין לגבך לאתחזאה קמך ולא יכילנא בגין דאנא בארץ ציה ועיף בלי מים דהא ארץ ציה ועיף אקרי לבר מאתר דשכינתא שריא בגין דמים חיים לא שכיח הכא ומאן אינון מים חיים דא שכינתא דכתיב בה (שיר ד טו) באר מים חיים ועל דא ארץ ציה ועיף בלי מים כתיב

תרגום: צמאה לך נפשי שהרי נפשי וגופי משתוקקים אליך להראות לפניך ולא יכולתי, כי אני בארץ ציה ועיף בלי מים, שהרי ארץ ציה ועיף נקרא מחוץ למקום ששורה שכינה, משום שמים חיים אין מצויים כאן, ומי הם המים החיים, זו שכינה שכתוב בה (בראשית כז) באר מים חיים, ועל זה ארץ ציה ועיף בלי מים כתוב.

⁷⁴ עי' ברכות ו ע"ב: אמר רבי חלבו אמר רב הונא היוצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה אמר אביי לא אמרן אלא למיפק אבל למיעל מצוה למרהט שנאמר נרדפה לדעת את ה'. ועי' זהר ח"ג קמח ע"א: רבי אבא הוה אזיל ללוד פגע ביה ר' זירא בר רב א"ל הא חמינא אפי שכינתא ומאן דחמי אפי שכינתא בעי למיזל ולרהטא בתראה הה"ד (&) ונדעה נרדפה לדעת את ה'.